

BACHELOROPPGAVE

*Visjonsplan for et besøkssenter i
kulturlandskapet på Grinde-
Engjasete*

*A vision plan for a Visitor Centre in
the cultural landscape at Grinde-
Engjasete*

408 Sofie Maria Bergström

421 Lillian Bakke Byrknes

401 Elina Jøsang Nilsen

Landskapsplanlegging med Landskapsarkitektur
Institutt for miljø og naturvitenskap

Veileder: Ingvild Austad

Innleveringsdato: 28.05.2018

Jeg bekrefter at arbeidet er selvstendig utarbeidet, og at referanser/kildehenvisninger til alle kilder som er brukt i arbeidet er oppgitt, jf. Forskrift om studium og eksamen ved Høgskulen på Vestlandet, § 10.

Bacheloroppgave i Landskapsplanlegging med landskapsarkitektur

*"Visjonsplan for et besøkssenter i kulturlandskapet på
Grinde-Engjasete"*

Forord

Dette er en avsluttende oppgave utarbeidet av tre studenter på bachelorstudiet Landskapsplanlegging med landskapsarkitektur ved Høgskulen på Vestlandet. Temaet for oppgaven har vært besøkssenter i det utvalgte kulturlandskapet på Grinde-Engjasete i Leikanger kommune. Vi hadde et ønske om at oppgaven skulle realiseres og har derfor brukt mye tid på å snakke med personer som har tilknytning til Grinde.

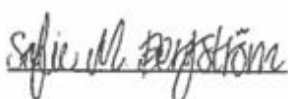
Oppgaveprosessen har vært interessant og temaene har vært lærerike å jobbe med. Vi føler at vi har fått god erfaring som vi kan ta med oss i videre arbeid. Vi har fått utnyttet flere av emnene vi har hatt på studiet i oppgaven, som PL412 Landskapsinngrep, PL416 Landskapsanalyse, PL461 Kulturlandskapsskjøtsel, PL471 Landskapets kulturarv, BI435 Landskapsøkologi og GE413 Kartlære og GIS.

En spesiell takk til grunneierne på Grinde, Roald Lunde, Jon Erling Oppedal, Hilde og Ole Erik Grinde for samarbeid og for å dele sine tanker og ideer for utvikling av Grinde-Engjasete med oss. Vi vil også takke Trude Knutzen Knagenhjelm fra Fylkesmannen, kommunalsjef Per Holen, fagkonsulent for landbruk Eva Huke og ordfører Jon Håkon Odd fra Leikanger Kommune og Roar Werner Vangsnes fra *Opplev Leikanger* for informasjon og positivitet rundt oppgaven vår.

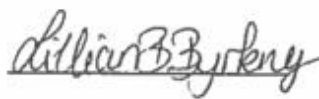
Vi vil også rette en stor takk til vår veileder professor emerita Ingvild Austad for svært god veiledning og støtte med oppgaven vår.

Figurer i oppgaven er laget av oss og bilder er tatt av oss dersom ikke annet er nevnt.

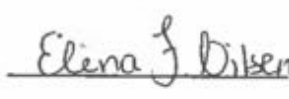
Sogndal, mai 2018

Sofie Maria Bergström

Lillian Bakke Byrknes

Elina Jøsang Nilsen

Sammendrag

Kulturlandskap er landskap som er påvirket og ressursutnyttet av mennesker. Grinde-Engjasete, i Leikanger kommune, er et av 32 *nasjonalt utvalgte kulturlandskap i jordbruket* med lange jordbrukstradisjoner. På grunn av disse store natur- og kulturverdiene har det vært aktuelt å diskutere utvikling og formidling. Bakgrunnen for oppgaven er å formidle kulturlandskapet og derfor ser vi på muligheten for et informasjons- eller besøkscenter på Grinde-Engjasete.

For å få et bilde på hvordan et senter kan bli seende ut har vi sett på ulike besøkscenter og hvilke fasiliteter de har. Videre har vi analysert sentrene Naturum Stendörren, Lyngheisenteret og De Heibergske samlinger – Sogn Folkemuseum, med oppstilling over hva de representerer, hvilke fasiliteter de har og hva de tilbyr. Dette er gjort for å se hva som kan gjøre Grinde-Engjasete mer attraktivt for besøkende. Diskusjonen omhandler ulike tiltak vi mener bør gjennomføres før området kan få et eget besøkscenter.

Vi har utarbeidet en landskapsanalyse for å se på elementer og kvaliteter i landskapet, med en verdisetting. Analysen gav resultatet *svært stor verdi*, som betyr at landskapet har nasjonal betydning eller har verdier over gjennomsnitt i regional sammenheng.

Konklusjonen for oppgaven er en visjonsplan som legger frem hvilke tiltak som bør iverksettes for å utvikle Grinde-Engjasete og for at det skal kunne bli et besøkscenter her. Tiltak vi mener bør iverksettes er blant annet forbedring av vei, parkering, skilter, informasjon utad og mer aktivitet. Planen konkluderer at eksisterende bygg på Engjasete kan restaureres og gjøres om til et besøkscenter.

Abstract

Cultural landscapes are landscapes influenced by humans and affected by resource utilization. Grinde-Engjasete, in Leikanger municipality, is one of 32 *nationally selected agricultural landscapes* with long agricultural traditions. Due to these great natural and cultural values, it has been relevant to discuss development and dissemination. The background for the assignment is to convey the cultural landscape, and therefore we are looking at the possibility of an information or visitor centre at Grinde-Engjasete.

To get an image of how a centre can look like, we looked at different visitor centres and what facilities they have to offer. Furthermore, we have made an analysis of the centres Naturum Stendörren, Lyngheisenteret and De Heibergske Samlinger – Sogn Folkemuseum, where the most important measures like their representation and facilities have been taken to consideration. This is done to see what can make Grinde-Engjasete more attractive to visitors. The discussion deals with various measures that we believe must be implemented before the area can have its own visitor centre.

We prepared a landscape analysis to look at elements and qualities in the landscape, including a value setting. The result of the analysis was *very high value*, which means that the landscape has a national significance or has values above average in a regional context.

The conclusion for the assignment is a visual vision plan. It is a presentation of measures that should be implemented to develop Grinde-Engjasete and to make a visitor centre here. Measures we believe should be implemented includes improving the road, parking space, signs, information outward and more activity. The plan concludes restoring existing buildings at Engjasete to be made into a centre.

Innhold

Forord.....	3
Sammendrag.....	4
Abstract	5
1 Innledning med problemstilling	8
2 Metoder.....	10
2.1 Litteraturstudier	10
2.2 Feltarbeid.....	10
2.3 Kart og illustrasjoner	10
2.4 Analyse av besøksentre.....	11
2.5 Landskapsanalyse.....	11
2.6 Intervjuer	11
3 Nasjonalt utvalgte kulturlandskap	13
3.1 Utvalgte kulturlandskap i Sogn og Fjordane	14
4 Modellområdet	16
4.1 Lokalisering	16
4.2 Naturforhold	17
4.2.1 Topografi	17
4.2.2 Geologi.....	17
4.2.3 Klima	17
5 Informasjons- og besøksenter.....	19
5.1. Besøksenter nasjonalpark	19
5.2 Retningslinjer for besøksenter nasjonalpark m.m.....	20
5.3 Vitensenter	21
5.4 Friluftsmuseum	21
5.5 Innfallsport og skilt.....	22
5.6 Tiltak å ta med fra sentrene og skilting	23
6 Analyse av besøksentre	24
6.1 Naturum Stendörren	25
6.2 Lyngheisenteret.....	32
6.3 De Heibergske samlinger – Sogn Folkemuseum	38
6.4 Oppsummering.....	44
7 Landskapsanalyse av Grinde.....	45
7.1 Fase 2: beskrivende del	45
7.1.1 Vegetasjon og dyreliv.....	45

7.1.2 Arealbruk og bebyggelse.....	48
7.1.3 Kulturhistorie.....	53
7.1.4 Romlighet og sansbare forhold	57
7.2 Fase 3: Landskapskarakter	58
7.3 Fase 4: landskapsverdi.....	62
8 Intervjuer	64
9 Diskusjon	71
9.1 Skilting og informasjon	71
9.2 Tilkømt og parkering.....	72
9.3 Aktiviteter	73
9.4 Besøks-/Informasjonssenter	73
10 Konklusjon	76
Visjonsplan for Eineberg.....	82
Visjonsplan for Engjasete	83
Litteraturliste og kilder.....	84

1 Innledning med problemstilling

Landskapet er alltid i endring og man kan derfor si at landskapet er dynamisk. Den menneskelige påvirkningen har stor betydning for hvordan landskapet er blitt formet, og menneskelig aktivitet har preget naturen i år tusener. Menneskepåvirket natur kalles et kulturlandskap og defineres som: «et landskap som er tydelig påvirket av menneskers bruk og ressursutnytting» (Norderhaug, Frøyland, Søraas, & Østebrøt, 1999).

Berggrunn, topografi, jordsmonn, klima og naturlig vegetasjon er naturgitte forutsetninger for menneskers bruk av landskapet. I de tidligste årene ble jordbruket drevet på tradisjonelt vis for å skaffe mat til folk og dyr. Høstingsmetoder som slått, sviing, hogst, beiting, og lauving ble før industrialiseringen gjort på primitive måter med enkle redskaper. I nyere tid er landbruket effektivisert og det tradisjonelle jordbruket er i kraftig nedgang. Effektiviseringen av landbruket fører til at kulturlandskapet er i ferd med å forsvinne. (Moen, 1998)

Etter andre verdenskrig har jordbruket gjennomgått store endringer. Driften ble industrialisert ved større og tyngre maskiner, bruk av kunstgjødsel, nydyrking og grøfting, driften av gårdene ble flyttet mer og mer inn på innmark, noe som fører til gjengroing av kulturmarkene og truer verdiene i kulturlandskapet (Norderhaug, Frøyland, Søraas, & Østebrøt, 1999).

Grinde-Engjasete i Leikanger kommune i Sogn og Fjordane fylke var et av de første områdene som fikk tittelen *utvalgt kulturlandskap*. Begrunnelsen for valget var å formidle informasjon om jordbrukstradisjoner og metoder i kulturlandskapet, med særlig vekt på tradisjonelle høstingsmetoder som lauving.

Det er store natur- og kulturverdier i området og interessen for lauvbruk og kulturlandskap er stor blant grunneierne på Grinde, det er derfor aktuelt å diskutere ulike former for formidling av verdiene her. Offentlige etater som Leikanger kommune og Fylkesmannen er også oppmerksom på disse verdiene og kan være gode støttespillere for utvikling på Grinde-Engjasete.

Hvilke tiltak bør utarbeides for å få opp interessen rundt kulturlandskapet og hvordan synliggjøre informasjonen om det?

Hvilke utforminger må til for å kunne ta imot flere besøkende og for å kunne bygge et besøkssenter på Grinde-Engjasete?

Med denne oppgaven ønsker vi å se på hvilke tiltak som vil være nødvendige for å få til et besøkssenter på Grinde. Vi har sett på og analysert tre forskjellige formidlingsentre: Naturum Stendörren, Lyngheiseret og De Heibergske samlinger - Sogn Folkemuseum, for inspirasjon og for å ha en faglig bakgrunn for å kunne vurdere oppbyggingen av et informasjons- eller besøkssenter på Grinde.

Målsettingen er å gjøre informasjonen om kulturlandskapet på Grinde-Engjasete mer tilgjengelig og oversiktlig for besøkende og gjøre området mer attraktivt.

2 Metoder

2.1 Litteraturstudier

Vi har brukt mye litteratur fra "Kulturlandskapet på Grinde-Engjasete, Leikanger kommune. Naturtypekartlegging, ferdselsårer og enkel informasjonstiltak" av Hauge og Austad fra 2016. Deretter har vi supplert med annen relevant litteratur fra bøker og rapporter i tillegg til maler for utforminger.

2.2 Feltarbeid

For å få best oversikt over Grinde-Engjasete har vi gjort eget feltarbeid i området hvor vi har kartlagt og analysert landskapet. I august 2017 besøkte vi Grinde for første gang på ekskursjon i emnet kulturlandskapskjøtsel, sammen med førsteamanuensis Leif Hauge. Her møtte vi også gårdbrukeren Roald Lunde som lærte opp klassen vår i styving og lauving. Han fortalte oss om tradisjonene for jordbruksmetodene og om hvordan landskapet her var blitt restaurert. Vi så forskjellene i landskapet fra hvor det hadde grodd igjen og hvor bøndene hadde tatt grep for å restaurere og vedlikeholdt kulturlandskapet gjennom aktiv kjøtsel.

Vi så absolutt potensialet i området og fikk flere ideer om hva som kunne bli gjort her. Senere har vi selv dratt ut flere ganger for å se mer på Grinde-Engjasete og gjort oss enda mer kjent med kvalitetene i området.

2.3 Kart og illustrasjoner

For å lage oversiktskart som er brukt i flere deler av oppgaven har vi brukt ArcMap 10.5.1. Kartlaget som er brukt i registreringen av naturtypene er utarbeidet av oss med hovedbakgrunn i rapporten "Kulturlandskapet på Grinde-Engjasete, Leikanger kommune. Naturtypekartlegging, enkle ferdsel- og informasjonstiltak" (Hauge & Auestad, 2016). Noen endringer er gjort på grunnlag av eget feltarbeid og ortofoto hentet fra geonorge.no som er publisert 22.04.2016. Det er brukt *Topografisk norgeskart 4* og *Europa WMS*, kart fra *Kartverket* 2018.

Illustrasjonene som er med i analysedelen og i konklusjon er laget i Publisher Lite. Alle bilder er tatt av oss med mindre annet er oppgitt i figurtekst.

2.4 Analyse av besøksentre

For å finne ut hva som er viktig for et besøksenter på Grinde-Engjasete har vi sett på ulike typer sentre i Norge. Videre ser vi på tre sentre som vi har besøkt og har kjennskap til, for å analysere hvordan de er bygget opp og hva de har å tilby. Vi så på aktiviteter og hvilke fasiliteter som er tilgjengelige for de besøkende og ellers hva sentrene driver med. Vi valgte å se på Lyngheisenteret i Lindås kommune da de også jobber med kulturlandskap, De Heibergske samlinger - Sogn folkemuseum som ligger i samme region som Grinde-Engjasete og driver med tradisjonelt jordbruk og museal skjøtsel, og Naturum Stendörren i Sverige som er et senter i et naturreservat. Informasjon er hentet fra blant annet sentrene sine nettsider og egne observasjoner fra besøk.

2.5 Landskapsanalyse

Landskapsanalysen er basert på veilederen: "Veileder. Metode for landskapsanalyse i kommuneplan," utarbeidet av Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren i 2011. Veilederen består av fem faser, hvor vi i denne analysen har tatt for oss de fire første.

Fase 1 som er den forberedende delen som setter mål og rammer for landskapsanalysen.

Fase 2 som er den beskrivende delen av landskapsanalysen.

Fase 3 som er å fastsette landskapskarakter og se på sammenheng med en større helhet.

Fase 4 som er å verdisetten.

Landskapsanalysen vil i sin helhet kunne brukes som grunnlag for utarbeiding av visjonsplanen.

2.6 Intervjuer

For å kunne gjøre denne oppgaven realistisk var det viktig for oss å ha god dialog med grunneierne og gårdbrukerne for å få deres tanker og ideer om å utvikle Grinde-Engjasete. Å øke informasjon om kvalitetene i området og hvordan de stilte seg til å ha flere besøkende i området. Grunneierne vi møtte og snakket med var Roald Lunde, Jon Erling Oppedal, Hilde og Ole Erik Grinde.

Vi snakket også med ansatte fra offentlige etater som var Leikanger kommune, Fylkesmannen i tillegg til *Opplev Leikanger* som er et utviklingsforum for næringsliv, frivillige lag og organisasjoner i Leikanger, som ble etablert i juni 2009. Målsetningen deres er å arbeide for vekst i Leikanger, styrke samarbeid mellom og koble næringsliv med frivillige lag, privatpersoner og Leikanger kommune. (Opplev Leikanger, 2018a)

Vi har hadde samtaler med Per Holen, kommunalsjef og Eva Huke, fagkonsulent landbruk og ordfører Jon Håkon Odd fra Leikanger kommune. Under disse møtene hentet vi mye informasjon om Grinde-Engjasete. Trude Knutzen Knagenhjelm fra Fylkesmannens landbruksavdeling informerte oss godt om forvaltningsplanen for området, tilskuddsmidler m.m.

Spørsmålene som vi stilte varierte etter hvem vi snakket med og det oppstod gjerne nye spørsmål ut fra samtalen vi hadde der og da. Under samtale med grunneierne og gårdbrukerne var det viktig for oss å presisere at dette var en oppgave, og hvor de kunne komme med alle typer innspill for hva de kunne tenke seg av utvikling. Vi var spesielt interessert i hvordan de kunne tenkte seg at ting kunne organiseres og drives, slik at det ikke kom i veien for gårdsarbeidet. På alle møtene hadde vi med oss kart over Grinde-Engjasete hvor det ble tegnet på ideer og tanker.

3 Nasjonalt utvalgte kulturlandskap

Jordbrukslandskapet er menneskeskapt i samspill med naturen hvor bygninger, steingjerder og ferdselsveier er blitt bygget, og slåtteenger, lynchheier, beitemarker og lauvingslier er blitt til gjennom bruk av arealer over lang tid. Helheten er resultatet av den samlede aktiviteten og disse verdiene er avhengig av opprettholdelse gjennom bruk, skjøtsel og vedlikehold. (Landbruksdirektoratet, 2018a).

Figur 1: Logo til Utvalgte kulturlandskap.av Fylkesmannen

For å ta vare på kulturlandskapet gav landbruks- og matdepartementet og miljøverndepartementet et oppdrag til Statens Landbruksforvaltning, Direktoratet for Naturforvaltning og Riksantikvaren, om å dokumentere spesielt verdifulle kulturlandskap og gi disse en forvaltningsplan innen 2010 (Landbruks- og miljødirektoratet, 2009).

For å bli valgt ut er det grunnleggende at områdene i størst mulig grad omfatter kulturlandskap i jordbruket med store verdier knyttet til både biologi- og naturmangfold og kulturhistorie. Videre skriver Landbruksdirektoratet at kriteriene er: «helhetlige landskap, kontinuitet og tidsdybde, representativitet eller særpreg og formidlingsverdi». Utvalgte kulturlandskap skal ivaretas for å gi kunnskap og opplevelser om jordbrukshistorie, og være en ressurs for fremtiden. (Landbruksdirektoratet, u.å.1)

Våren 2009 ble det ført opp 20 *utvalgte kulturlandskap i jordbruket*, senere kom to til og i 2017 ble 10 nye steder lagt til listen for utvalgte kulturlandskap. Disse områdene er «helhetlige landskap som er formet av langvarig bruk og som har sine landskapselementer og struktur preget av tradisjonelle driftsformer og byggeskikk» (Hatten et al. 2017).

På grunn av stor allmenn interesse er natur- og kulturverdier noe man ønsker å ivareta. Verdiene i kulturlandskapet kan også være aktuelle å formidle gjennom informasjons- og besøkssentre. Formålet med satsingen «er å sikre langsiktig forvaltning av et utvalgt landskapsområde med store biologiske og kulturhistoriske verdier som er formet av langvarig og kontinuerlig tradisjonelt jordbruk» (Landbruksdirektoratet, u.å.1).

3.1 Utvalgte kulturlandskap i Sogn og Fjordane

Fra 2017 er det tre utvalgte kulturlandskap i Sogn og Fjordane som er Hoddevik-Liset, Grinde-Engjasete og Ormelid.

Landbruksdirektoratet skriver at Grinde-Engjasete har en svært interessant kulturhistorie med tradisjonelle driftsformer som fremdeles blir praktisert på flere av brukene. Lokalsamfunnet på Grinde har vært flinke til å ta

Figur 2: Trestammer - Grinde av Leif Hauge.

vare på den tradisjonelle ressursutnytingen. De gamle kulturmarkene og kulturminnene ligger i en mosaikk med mer moderne produksjonsareal for frukt, eng og beite.

På Grinde er den yngre generasjonen opptatt av å videreformidle driftsformene her, og et sentralt prinsipp ved utvelgelse av *utvalgte kulturlandskap* er at grunneiere selv skal ønske å bli utvalgt. (Landbruksdirektoratet, u.å.2)

Hoddevik-Liset er en del av Stadlandet som er en høyslette med bratte klipper mot havet, et irrgønt lavland og rødbrune kystlyngheier.

Kystkulturlandskapet her er preget av åpen beitemark, lyngheier og torvmyrer. Flere

Figur 3: Ut mot havet av Leif Hauge.

gamle slåttemarker i området er svært artsrike med mange sjeldne og sårbare arter. Her ligger oppmurte veier, steingarder og bakkemurer som deler opp kulturlandskapet. Det som ikke er bart fjell er frodig gressmark av gammel slåtte- og beitemark, hvor mange er artsrike.

(Landbruksdirektoratet, u.å.3)

Om det nyeste utvalgte kulturlandskapet skriver Landbruksdirektoratet at Ormelid utgjør et autentisk og helskaplig kulturmiljø som viser hele gårdens utnyttingsområde med tun, innmark, utmark og støler, og som er lite preget av

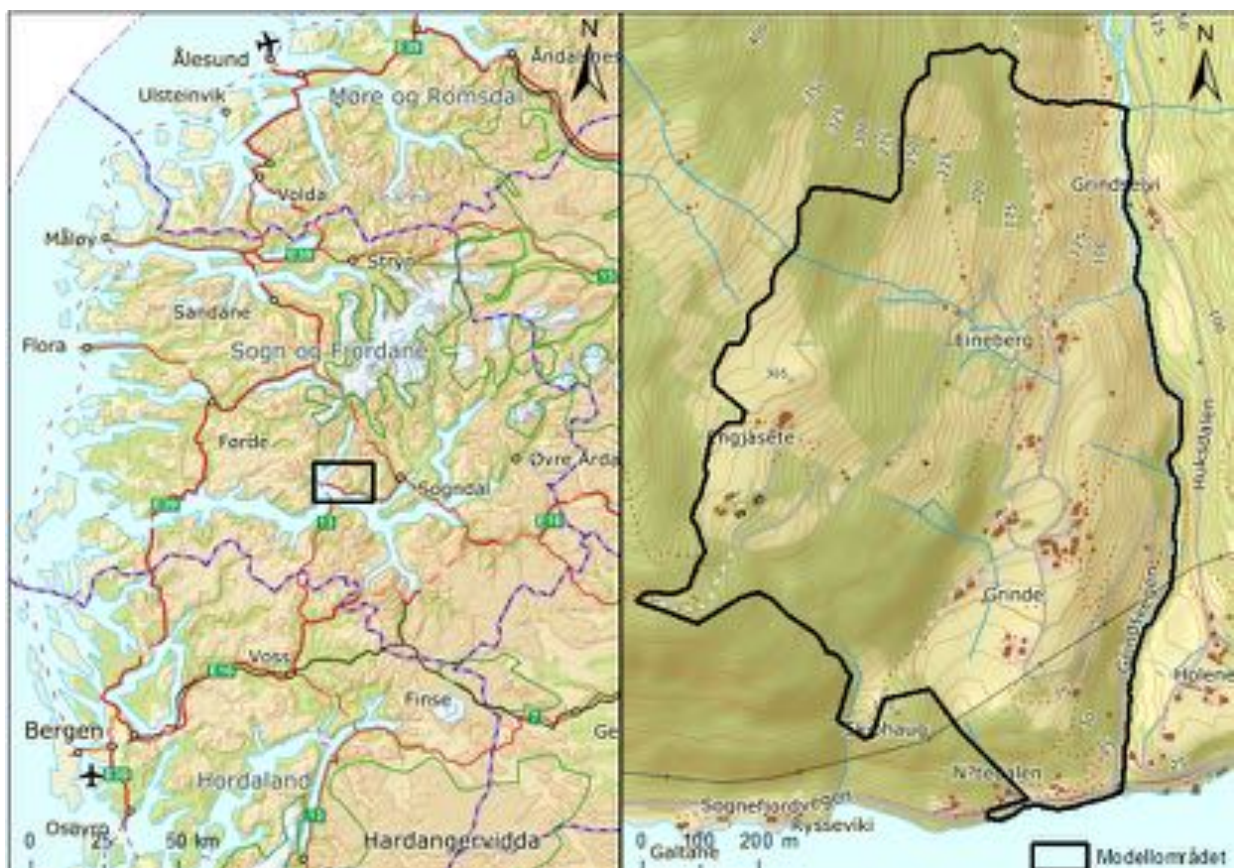
Figur 4: Ormelid av Leif Hauge.

moderne tekniske inngrep. Tunet og innmarken på høydegården ligger 450 moh. på en dalhylle innerst i Fortunsdalen, i Luster kommune. Gården Ormelid ble fredet etter kulturminneloven i 2011 og er rik på biologiske og kulturhistoriske verdier. Området har gammel kulturmark med lang kontinuitet og stort innslag av sjeldne og sårbare naturtyper som hagemark, beitemark, lauveng, høstingsskog og styvingstrær. Slåtteengene har nasjonal verdi og er utvalgt naturtype. Gården her ble drevet på tradisjonelt vis fram til slutten av 1900-tallet hvor eierne videreførte et nedarvet bruksmønster med lange tradisjoner. Stedet som i dag ikke har fast bosetning, blir eid av *Stiftinga Ormelid Gard* som eier stedet og skal ta vare på og forvalter bygninger, inventar, lausøyre, kulturlandskapet på stedet og stølene. (Landbruksdirektoratet, u.å.4)

4 Modellområdet

4.1 Lokalisering

Området for denne oppgaven ligger sør i Leikanger kommune, i Sogn og Fjordane fylke, som er lokalisert på nordsiden av Sognefjorden og ligger mellom Fjærlandsfjorden og Sogndalsfjorden. Grinde-Engjasete ligger lokalisert mellom ferjekaien på Hella og tettstedet Leikanger i et nord-sørgående daldrag (Grindsdalen/Huksdalen). Området består av 10 gårdsbruk som ligger vest for Grindselvi helt sør i Grindsdalen. To av gårdsbrukene ligger på Engjasete 300 moh. og gårdsbrukene på Grinde ligger på en terrasseflate på rundt 150 moh. (Hauge & Austad, 2016). Det totale arealet for hele området er på 722 daa. Avgrensningen for analyseområdet er satt delvis etter Hauge & Austad (2016), med noen endringer i nord og i vest.

Figur 5: Oversiktskart over modelområdet Grinde-Engjasete og dens lokalitet i Sogn og Fjordane. (Kartverket, 2018)

4.2 Naturforhold

4.2.1 Topografi

Grindsdalen er en v-dal som er erodert fra rennende vann fra Grindselvi, hvor østsiden blir kalt Huksdalen og vestsiden Grindsdalen. Grinde-Engjasete ligger i en bratt, sørøstvendt li som strekker seg fra fjellet Branden på 517 moh. og ned til Sognefjorden. Området ligger i en større landskapsregion som Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS) kaller for “Indre bygder på Vestlandet” i utgivelsen av Nasjonalt referansesystem for landskap. Denne regionen er igjen delt inn i 21 underregioner hvor Grinde-Engjasete ligger i underregionen “Fruktbygdene i Indre Sogn” (Puschmann, 2005).

4.2.2 Geologi

Berggrunnen i området består av diorittisk til granittisk gneis og migmatitt (NGU, 2018a). Dette er harde bergarter som forvitrer sakte og som gir en næringsfattig grunn (Lutgens, Tarbuck & Tarsa, 2014). Løsmassene i området består hovedsakelig av bart fjell med tedvis tynt dekke og tynn morene. Nordvest langs Grindselvi består løsmassene av tykk morene og breelvavsetning (NGU, 2018b). På grunn av landheving etter siste istid kan det være marine avsetninger på land, og den marine avgrensingen på Grinde ligger på rundt 125 moh. (NGU, 2018c).

4.2.3 Klima

Norge består av svært varierende natur og det er mange faktorer som spiller inn på dette. Variasjonen i vegetasjonen kan deles inn i to hovedtyper: *vegetasjonssoner* og *vegetasjonsseksjoner*. Vegetasjonssoner er en inndeling av vegetasjonen fra en sør til nord gradient, og denne sonen blir også brukt fra lavland til høyfjell (høydebetinget). Vegetasjonsseksjoner er variasjonen mellom kyst og innland, og i Norge vil dette være vest til øst gradienten. Variasjonen her henger sammen med klima som er oseanisk med høy vintertemperatur og fuktig klima, til kontinental med lav vintertemperatur og tørt klima. (Moen, 1998)

Temperatur og nedbør i et område vil være avgjørende for hvilke arter som vokser og trives. Den nærmeste målestasjonen til Meteorologisk institutt ligger på Njøs på Hermansverk i Leikanger kommune. Stasjonen ligger på høydekurve 53 og ligger i nedre del av en rett, hellende, vestvendt skråning (Meteorologisk institutt, 2018). For å sammenligne

modellområdet med andre deler av regionen er Kinn på kysten og Jostedal i indre strøk av Sogn og Fjordane valgt ut. Tabell 1 er en månedsnormal for nedbør fra 1961-1990. Nedbøren er størst fra september til januar for alle områdene og er minst fra februar til august.

Områdene Kinn med 1810 mm. og Jostedalen med 1380 mm. har en markant høyere nedbør forekomst enn modellområdet i Leikanger med 979 mm. i året.

Tabell 2 viser månedsnormal for middeltemperatur fra 1961-1990. Høyeste middeltemperatur for Leikanger med 14,9°C og Jostedal med 13,4°C er i juli, mens Kinn har høyest temperatur i august med 13,3°C. Laveste middeltemperatur for alle er i januar, Leikanger med -0,8°C, Jostedal med -4,9°C og Kinn som ligger på kysten har 2,5°C. Jostedal ligger i mellomboreal sone og overgangsseksjon. Kinn ligger i boreonemoral sone og sterkt oseanisk seksjon. Modellområdet Grinde-Engjasete ligger i vegetasjonssonen boreonemoral sone og svakt oseanisk seksjon (Moen, 1998).

Tabell 1: Månedsnormaler 1961 - 1990 for nedbør

Navn	Stasjon. nr	jan	feb	mar	apr	mai	jun	jul	aug	sep	okt	nov	des	mm år
Kinn	57750	170	134	137	94	81	98	116	144	217	219	210	190	1810
Leikanger	55780	97	63	69	36	38	50	57	75	129	128	118	119	979
Jostedal	55430	148	97	113	52	61	69	73	97	162	181	157	170	1380

Tabell 2: Månedsnormaler 1961 – 1990 for middeltemperatur

Navn	Stasjon. nr	jan	feb	mar	apr	mai	jun	jul	aug	sep	okt	nov	des	mm år
Kinn	57750	2,5	2,3	3,1	4,9	8,7	11,0	12,5	13,3	11,2	9,0	5,5	3,6	7,3
Leikanger	55780	-0,8	-0,5	1,6	5,0	10,3	13,8	14,9	14,2	10,3	7,0	2,6	0,3	6,6
Jostedal	55430	-4,9	-4,6	-1,9	1,9	8,0	12,3	13,4	12,5	8,2	4,4	1,1	3,8	3,7

5 Informasjons- og besøkssenter

Et informasjons- eller besøkssenter er en plattform for formidling, hvor besøkende kan få informasjon, være under tak og kanskje ha mulighet til å kjøpe noe å spise eller andre produkter. Hovedvekten til et informasjonssenter vil være å dele informasjon, videreformidle kunnskap og opplyse besøkende om et tema eller området de besøker. Et besøkssenter har en mer vid betydning og kan være sammensatt av flere funksjoner, som kafé og utstillinger i tillegg til formidling.

5.1. Besøkssenter nasjonalpark

Besøkssenter nasjonalpark er et senter oppbygd i tilknytning til en nasjonalpark, senteret har som visjon å opptre som en åpen dør til naturen. I tillegg stimulere til gode naturopplevelser og et aktivt friluftsliv som ikke belaster nasjonalparken. Sentrene har alle den samme målsettingen om å spre kunnskap om samspeilet mellom naturen og menneskelig aktivitet. (Lierne Nasjonalparksenter, 2018)

Et nasjonalparksenter skal formidle kunnskap om miljøforvaltningen i nasjonalparken, og gi informasjon om naturvernområdene, sårbare naturtyper og arter i norsk natur. Inne i senteret finnes det faste utstillinger om natur, kultur og friluftsliv. Utstillingene kan være i form av et akvarium, temavideoer eller illustrerende plansjetekster (Miljødirektoratet, 2015b), men senteret kan også ha skiftende utstillinger i sesonger (Miljødirektoratet, 2015c).

I besøkssenteret finnes det tilbud som museums- og suvenirbutikk, kafe, turistinformasjon, bibliotek. Egne lokaler for kurs og konferanser er ofte supplerende tilbud.

Det finnes i dag 46 nasjonalparker i Norge (Miljødirektoratet, 2018) og totalt er det bygget 20 nasjonalparksentre (Miljøstatus, 2018). Hvordan et besøkssenter i en nasjonalpark er organisert varierer. Noen er organisert som en stiftelse som f.eks. Den norske turistforening (DNT), Høyskoler, Universitet og kommuner. Besøkssenteret kan også være organisert som et aksjeselskap med en kommune som hovedaksjonær (Miljødirektoratet, 2015b). Andre kan ha en selvstendig organisering innenfor utviklingsavdelingen i en kommune (Miljødirektoratet, 2015d).

5.2 Retningslinjer for besøkssenter nasjonalpark m.m.

Besøkssenter nasjonalpark har fått retningslinjer for autorisasjon og re-autorisasjon, sammen med våtmark, rovdyr, villrein og verdensarv i Norge.

Et besøkssenter kan være utformet etter ulike typer modeller avhengig av hva senteret skal formidle, regionale eller lokale behov, samarbeidsmuligheter og etter økonomi.

Besøkssenteret bør lokaliseres i tilknytning til god infrastruktur, og senteret bør også ligge slik at det har en lett tilgjengelighet til området som skal vises. I tilknytning til senteret skal det også finnes muligheter til attraksjoner/aktivitet utendørs slik som stier, kultursti, rasteplass eller utsiktsplasser m.m. (Miljødirektoratet, 2017)

Miljødirektoratet har laget retningslinjer for utformingen av besøkssentrene. Et besøkssenter bør tilby gratis inngang til eventuelle utstillinger og informasjonsmateriale om området f.eks. kart over veier og stier hvor attraksjoner er merket av. Betaling kan tas av senteret for tjenester som guidede opplevelser, kurs eller lignende. Et besøkssenter bør se på hvilken målgruppe de ønsker å rette seg mot. Er dette senteret for lokalsamfunnet, for spesielt faglig interesserte, eller er det for turister. Mat og servering bør være en del av servicetilbudet og opplevelsen ved et besøkssenter, gjerne i samarbeid med lokale aktører og deres produkter. Dersom det ikke er matservering, bør det kunne gis informasjon om serveringssteder i nærområdet. (Miljødirektoratet, 2017)

For at et besøkssenter skal oppnå autorisasjon og få et årlig grunntilskudd på 1 000 000 kr. må en søknad inneholde «opplysninger om hvordan senteret oppfyller kravene som stilles for autorisasjon, inkludert budsjett og virksomhetsplan» (Miljødirektoratet, 2017).

Dette blir finansiert av den norske stat, med klima- og miljødepartementets avsatte budsjett (Regjeringen, 2017). Et besøkssenter vil vanligvis bli autorisert for fem år av gangen.

Autorisasjonen tilrettelegges gjennom søknadssenter, en side for elektroniske søknadsskjema, til Miljødirektoratet der de må levere dokumentene som kreves. Tilskuddet skal blant annet dekke aktivitet knyttet til senterets administrasjon, planlegging og informasjonstiltak.

(Miljødirektoratet, u.å.)

5.3 Vitensenter

Et vitensenter er et populærvitenskapelig opplevelses- og læringscenter. Disse senterne har ofte utstillinger med temaer innen matematikk, naturvitenskap og teknologi. Her er det vanlig med en litt yngre målgruppe som barnehager og skoler eller allmennheten med familier. På et vitensenter vil de besøkende ha mulighet til å eksperimentere og lære gjennom utstillingene. Her er samarbeid, dialog og refleksjon viktige stikkord. Kunnskapsdepartementet bestemmer årlig den økonomiske rammen til driftsstøtten for vitensentrene.

Vitensentrene skal være selvstendige når det gjelder planlegging og drift der de ulike sentrene blant annet bestemmer målgruppe, budsjett og besøksgrunnlag, lokaler og utstillinger, personell og fagkompetanse. De regionale vitensentrene har kriterier de må fylle for å få driftsstøtte. Hovedkriterier er; god organisasjon og robust økonomi, dynamikk og høy kvalitet i virksomheten, nasjonal og regional nettverksbygging og samarbeid. Besøkstallene for de 10 regionale vitensentrene i 2014 var over 800.000 besøkende. Totalt er det 13 vitensentre i Norge med 10 regionale og 3 nasjonale. (Norges forskningsråd, 2016)

5.4 Friluftsmuseum

Friluftsmuseum er et museum med utstillinger og samlinger utstilt ute i det fri, ofte i et bygdetun evt. gammelt hus med tilhørende innredning og utstyr. Friluftsmuseene er ofte deler av større kulturhistoriske museer (SNL, 2015). Et friluftsmuseum skal være levende, tydelig, og kunnskapsdelende (Norsk Folkemuseum, 2008). Gjennom utstillinger, arrangementer, guiding og gjerne en aktiv deltakelse fra besøkende, ønsker friluftsmuseene å formidle lokal, regional eller nasjonal historie og kultur (Nordlandsmuseet, u.å.). Skandinavia har blitt et pionerområde når det gjelder friluftsmuseer og i Norge finnes det i dag flere store friluftsmuseer, som f.eks. Norsk Folkemuseum i Oslo, Maihaugen på Lillehammer og Sverresborg Trøndelag Folkemuseum (SNL, 2015). Åpningstidene varierer mellom de ulike museene der noen holder åpent hele året og andre bare i sesonger. Det er også vanlig å betale for inngangen på større friluftsmuseum og museene skal være tilpasset alle aldersgrupper (Trondheim, u.å.).

Det er ofte fast personal på museene i tillegg til ekstra bemanning i sesonger. Mange har også frivillige som kommer og hjelper til med forskjellige arbeidsoppgaver gjennom sesongen som f.eks. hesjing og annet praktisk arbeid. Maihaugen har blant annet pensjonister som har startet

ordningen «Torsdagsvennene» som arbeider frivillig på museet hver torsdag under vinterhalvåret (Maihaugen, u.å.).

5.5 Innfallsport og skilt

Skilting er et viktig tiltak i formidling av informasjon. Et skilt kan være enkelt utformet som et stedsnavnskilt eller være mer avansert med sammensetning av informasjon og illustrasjoner som kart. Hvilke skilter som passer i et område avhenger av informasjon som skal formidles.

Merkehåndboka har laget symboler som kan lastes ned og brukes på flere flater for å informere om hvilken aktivitet som passer i området. Vandring og terrengsykling er eksempler på aktivitet med gradering (Fig. 6), som betyr at de kan komme i flere farger for å vise vanskelighetsgrad, og ugraderte som kanopadling. De har også informasjonssymboler for blant annet rundtur og rasteplass. (Merkehåndboka, u.å.)

En innfallsport brukes i utgangspunktet som en inngang inn til et verneområde. Men kan ha en bredere betydning for en mer fleksibel og helhetlig besøksforvaltning og kan derfor plasseres inne i et område. En innfallsport kan være et utkikkspunkt, startpunkt eller informasjonspunkt. For å lede de besøkende til verneområdet kan det være nødvendig med tiltak av for eksempel utbedring av stinett, broer, rasteplasser og kan inneholde ett eller flere tilretteleggingstiltak som gjør landskapet mer tilgjengelig. (Miljødirektoratet, 2015a)

Sekretariatet for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket kom i 2013 med en rapport "Informasjon om grafisk profil for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket" som gir retningslinjer for skilt i UKL-områder. UKL-skilter bør kun brukes i eller i nærhet til det utvalgte kulturlandskapet. På innsyn og utsynsskilter (Fig. 6) er det satt av plass til en kort lokal tekst. Det er anbefalt å fortelle kort om: «historisk bruk som har skapt verdiene, biologiske og kulturhistoriske verdier, dagens aktive drift og praktiske beskjeder». (Sekretariatet for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket, 2013)

Figur 6: to symboler fra Merkehåndboka og oppsett for innsyn og utsynsskilter for utvalgte kulturlandskap.

5.6 Tiltak å ta med fra sentrene og skilting

Det er mange elementer fra ulike besøksentre som kan være til inspirasjon for etablering av nye sentre, hvor utforming og innhold bør fokusere på hva som skal formidles.

Et friluftsmuseum fokuserer på historie og kultur ute i det fri, noe som gir den besøkende en autentisk opplevelse av det som formidles. Vitensentrenes formidling med å la den besøkende ta fysisk del i utstillinger som for eksempel eksperimenter er en kreativ måte å lære på, som også andre sentre kan bruke. Besøksenter nasjonalpark sin visjon om å opptre som en åpen dør til naturen for å stimulere til gode naturopplevelser er noe som også kan utformes i et kulturlandskap.

Ekstra opplevelser som kulturstier med rasteplasser eller utkikkspunkt er god tilrettelegging for besøkende, og er noe som kan gjøre området mer attraktivt. Illustrerende plansjer er en gjenganger som gir tydelig informasjon og er viktig for formidling. Målgruppe for et senter eller besøkssted kan bestemmes ut ifra hva temaet for formidlingen er.

6 Analyse av besøkssentre

Videre analyserer vi tre besøkssentre, Naturum Stendörren, Lyngheisenteret og De Heibergske Samlinger – Sogn Folkemuseum, som fokuserer på kulturlandskap.

Besøkssentrene er beskrevet i en oppstilling med beskrivelse av viktige tilretteleggingstiltak, fasiliteter og hva de tilbyr.

Kystlyngheiene på Lygra er en utvalgt naturtype som forvaltes av Lyngheisenteret med tradisjonelle metoder, slik som naturtypene på Grinde-Engjasete. Og disse naturtypene vil enkelt gro igjen om de ikke blir holdt i hevd, derfor er disse to områdene viktige å ta vare på. (Miljødirektoratet, 2016) De Heibergske samlinger – Sogn Folkemuseum har mange rekonstruert naturtyper som de tar vare på med museal skjøtsel gjennom jordbrukstradisjoner og jordbruksredskaper. Naturum Stendörren i Sverige har lang tradisjon i å formidle naturverdier i landskapet. Det er også relevant å se hvordan et slik sentret er bygd opp i tilknytning til et naturområde og ta videre fokuset på bla. dyr, vekster, geologi og kulturhistorie.

Bakgrunnen for valg av disse sentrene i analysen er at vi tidligere har besøkt dem og derfor har kjennskap til utformingen, og vi vil se på hvordan de formidler kulturlandskapet.

Figur 7: Oversiktskart over Lyngheisenterets, De Heibergske samlings og Naturum Stendörrens plassering i forhold til hverandre. (Kartverket, 2018)

6.1 Naturum Stendörren

Figur 8: Naturum Stendörrens plassering. (Kartverket, 2018)

Sentret er et såkalt Naturum senter og i Sverige finnes det 33 av denne typen. Et Naturum fungerer som en port til naturen, med fokus på å informere og lære de besøkende mer om dyr, vekster, geologi og kulturhistorien som har formet det område de befinner seg i.

Et Naturum er bygd opp i tilknytting til et naturområde og *Naturvårdsverket* i Sverige eier retten til navnet. Et Naturum drives enten av en Länsstyrelse (tilsvarende fylkeskommune i Norge), kommune eller en stiftelse (*Naturvårdsverket* 2018a). Naturum Stendörren forvaltes av Länsstyrelsen i Södermanlands län (*Länsstyrelsen Södermanlands län*, 2018a).

Sentret har retningslinjer som sier at det skal være åpent i mist 1000 timer fordelt på 150 dager. Utstillingene i et Naturum er ofte utformet for å passe hele familien og her informeres om verdier knyttet til natur og miljø. I tillegg til utstillinger i sentret, skal virksomheten også inneholde regelbunden og variert programvirksomhet. De også må ha minst 100 program i løpet av 6 måneder. (*Länsstyrelsen Södermanlands län*, 2018a)

Målsetningen for et Naturum er at plassen skal være morsom å besøke og en være en rik kunnskapskilde for besøkeren. Den skal ikke erstatte besøket i naturen, men besøket skal være en inspirasjonskilde for å komme seg ut og oppdage mer. (*Länsstyrelsen Södermanlands län*, 2018a)

Lokalisering	<p>Naturum Stendörren har sin lokalisering i Stendörren Naturresevat ved Sveriges østkyst, mellom Nyköping og Trosa (Fig.8).</p> <p>Naturresevatet er på 9023 daa bestående av landområder, øyer og vannområder.</p>
Ankomst	<p>Med bil er det 29 km fra Nyköping. De siste 4 km. av veien er relativt smal, men denne har mange møteplasser slik det er mulig å kjøre større kjøretøy som bobil og mindre busser. Området har universell utforming, og det er mulig å kjøre med bil helt til Naturum inne i resevatet.</p> <p>Det går lokal buss fra Nyköping med stopp ca. 4 km. fra resevatet. Båt (privat), har mulighet å ligge til i en naturhavn inne i resevatet, eller ved andre tilgjengelige plasser i resevatet.</p>
Parkering	<p>Parkeringsplassen ligger ca. 1 km. fra sentret, som er gruslagt og asfaltert med kapasitet til mange biler.</p> <p>I tillegg er det en gressplen som kan brukes som parkering ved større arrangement. Ved sjøen finnes en naturhavn hvor man kan legge til med båt.</p>
Området	<p>Området er et naturvernområde ved kysten og her er det landskapet som er hovedattraksjonen. Det er mange verdifulle naturtyper, og her har Länsstyrelsen satt av midler og startet opp et restaureringsprogram for restaurering av beitesmarker og frihugging av gamle eiketrær.</p> <p>Stedet skal formidle tradisjoner og gjøre naturvernområdet mer tilrettelagt og lett tilgjengelig for allmenheten.</p>
Bygninger med innhold	<p>Naturum Stendörren består av et hovedbygg, som er bygd slik at den skal samspille med naturen rundt. Bygningen har åpent daglig i høysesongen juni-august fra kl. 10-18. Senteret har også åpent i mai og september, men har da noe kortere åpningstider som kl. 12-16 hverdager og kl. 10-17 i helger.</p>

På Naturum Stendörren er det største fokuset å vise hva som finnes av liv i et marint miljø i Østersjøens økosystem. Dagens situasjon med bla. miljøtrusler som truer livet i Østersjøen er viktig å formidle.

Naturum Stendörren med bygg som skal samspille med naturen rundt. Fra Länsstyrelsen Södermalands län, av Länsstyrelsen Södermalands län.

Interiør i og utstilling inne i Naturum. En tilfeldig "mini utstilling" i forbindelse med en floravandring.

Fasiliteter

Det er utedo, portable toaletter og vanlig wc. Sjøpeldunker, badeplasser, vandringssti, turveier, en universell utformet sti, bål plass med tilgang til ved, utsiktstårn, telefon.

Skilting

Et elektronisk skilt inne i naturumsbygget viser hvor du er og hvilke turer du kan gå for å se naturreservatet. Det er også informasjonsskilt ved parkeringen og langs turveier med opplysninger om hva som kan oppleves på turen og lengde.

«Opplevelsesstien» er en to kilometer lang tursti med 23 skilt som stopp. Stien er et samarbeid med Sörmlands Museum og Länsstyrelsen i Södermalands län og er en utendørsutstilling. Langs stien finnes skilt i tillegg til aktiviteter som f. eks. å lytte på historier. Stien er lett å følge med røde skilt med en liten vimpel på.

Elektronisk skilt og informasjonsskilt ved parkering

"Opplevelsesstien" Fra Sörmlands museum, av Sörmlands museum, 2018

Informasjonsskilt.

<p>Aktiviteter</p>	<p>Turmuligheter til fots som «Opplevelsesstien», bading, aktiviteter for barn og lekeområder. Naturum bygg med faste og skiftende temastillinger som tar opp skjærgårdens og Østersjøens flora, fauna, kulturhistorie, geologi og miljø. Gratis guiding. Utendørsaktiviteter arrangert av eksterne aktører som f.eks. insekts show, kajakturer og organisert floravandring m.m.</p>
<p>Aktivitetsdager</p>	<p>Gjennom året arrangeres aktivitetsdager som blir annonsert på senterets nettside. Det er noen faste årlige arrangement som «Skjærgårdsmarked» og «Familedagen». «Skjærgårdsmarked» er 9. juli hvor håndverkere fra nærområdet selger produktene sine. Slått, hesjing og kjøre høy med hest og vogn er aktiviteter som man kan prøve. Framvisning av eldre jordbruksmetoder, som tautvinning og å tjære båt demonstreres også denne dagen.</p> <p>«Familedagen» er 26. august hvor man kan utforske livet i Østersjøen og aktiviteter som å bygge fuglekasser, padle kajakk, fototips og grilling.</p>
<p>Næringsvirksomhet</p>	<p>Det er en kioskvogn med lett servering, hvor man kan kjøpe is, kaffe, sandwich og kaffemat. Kiosken er kun åpent i fra juni til august. Ved</p>

aktivitetsdager er det mulig å kjøpe pølse og fiskeburger, det er eksterne aktører som bidrar med dette.

Kioskvogn med lett servering.

Overnatting

Det er mulighet for å leie to hytter i høysesongen. Hyttene har enkel standard uten elektrisitet og vann, og ligger på en øy nær fastlandet der robåt inngår i leien. Det er ikke lov å telte inne i reservatet på fastlandet, men det er lov å telte på øyene. Det er også mulighet å sove i egen båt.

Personlig opplevelse av stedet

Naturum Stendörren er en populær plass for lokalbefolkningen og turister å besøke på sommeren, med mange fine turmuligheter for å komme seg ut i naturvernområdet og ut på øyer via hengebroer. På fine dager i høysesongen er det mye folk inne i naturreservatet og her kan det bli mange båter på fine dager og vanskelig og finne båt plass. Sentrets faste årlige arrangement «Skjærgårdsmarked» har vokst litt hvert år med flere utstillere, aktiviteter og flere besøkende.

Informasjon

I området er det lett å orientere seg etter informasjonsskilter og oppmerkete stier. Disse er lette å lese og følge når man er på tur i reservatet. Spesielt er «opplevelsesstien» egentlig er en utstilling som er lett og morsom å følge og lese. Naturreservatet er tilgjengelig året rundt.

Nettside	<p>Informasjon om Naturum Stendörren finnes på nettsiden til Länsstyrelsen i Södermalands län: http://www.lansstyrelsen.se</p> <p>Nyköpingsguiden: http://www.nykopingsguiden.se</p> <p>Naturvårdsverket: http://naturvardsverket.se</p> <p>Facebook: Naturum Stendörren.</p>
<p>Kilder fra matrisen</p> <p>Länsstyrelsen Södermalands län (2018a). <i>Stendörren</i>. Hentet 10.04.18 fra: http://www.lansstyrelsen.se/Sodermanland/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/nykoping/stendorren/Pages/index.aspx</p> <p>Länsstyrelsen Södermalands län (2018b). <i>Naturum Stendörren</i>. Hentet 10.04.18 fra http://www.lansstyrelsen.se/Sodermanland/Sv/djur-och-natur/friluftsliv/naturum-stendorren/Pages/index.aspx</p> <p>Länsstyrelsen Södermalands län (2018c). <i>Ny utställning på naturum Stendörren!</i> Hentet 10.04.18 fra http://www.lansstyrelsen.se/Sodermanland/Sv/nyheter/2016/Pages/Ny-utst%C3%A4llning-p%C3%A5-naturum-Stend%C3%B6rren.aspx?keyword=stend%C3%B6rren</p> <p>Länsstyrelsen Södermalands län (2018d). <i>Stor satsning på värdefull natur</i>. Hentet 10.04.18 fra http://www.lansstyrelsen.se/Sodermanland/Sv/nyheter/2016/Pages/stor-satsning.aspx?keyword=stend%C3%B6rren</p> <p>Länsstyrelsen Södermalands län (2018e). <i>Hyr stuga</i>. Hentet 10.04.18 fra http://www.lansstyrelsen.se/Sodermanland/Sv/djur-och-natur/friluftsliv/naturum-stendorren/Pages/hyr_stugor_stendorren.aspx</p> <p>Länsstyrelsen Södermalands län (2018c). <i>Aktiv Landsbygd</i>. Hentet 10.04.18 fra http://www.lansstyrelsen.se/Sodermanland/SiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/2017/AktivLandsbygd-nr2-2017-webb.pdf</p> <p>Naturvårdsverket (2018 a) <i>Naturum</i>. Hentet 10.04.18 fra: http://naturvardsverket.se/Var-natur/Skyddad-natur/Naturum/</p> <p>Naturvårdsverket (2018 b) <i>Hitta till Naturum</i>. Hentet 10.04.18 fra: http://www.naturvardsverket.se/Var-natur/Skyddad-natur/Naturum/Hitta-naturum/</p> <p>Nyköpingsguiden (2018) <i>Stendörrens Naturreservat</i>. Hentet 10.04.18 fra http://nykopingsguiden.se/besoksmal/stendorrens-naturreservat/</p> <p>Sörmlands museum. (2018) <i>Tema skärgård, människor och djur</i>. Hentet 10.04.18 fra https://www.sorlandsmuseum.se/globalassets/puffblock---historien-i-sormland/stendorren.pdf</p> <p>Bilder</p> <p>Länsstyrelsen i Södermanlands län (2018) <i>naturrum-416px</i> [Foto]. Hentet fra http://www.lansstyrelsen.se/sodermanland/SiteCollectionImages/Sv/djur-och-natur/friluftsliv/naturum-stendorren/naturrum-416px.gif</p> <p>Sörmlands museum (2018) <i>Nynäs_051</i> [Foto] Hentet fra https://www.sorlandsmuseum.se/imagevault/publishedmedia/frqr77p2phda7r3joqw7/Nyn-s_051.jpg</p>	

6.2 Lyngheisenteret

Figur 9: Lyngheisenterets plassering på Lygra nord for Bergen. (Kartverket, 2018)

Lyngheisenteret er et nasjonalt og internasjonalt kunnskapssenter. Gjennom aktiv drift skal senteret verne og formidle om tradisjoner i kystlyngheilandskapet. Senteret åpnet i mai 2000 og samarbeider med fem gårdsbruk på Lygra. (Aarrestad, P.A. & Vandvik, V., 2000) Senteret skal drive med landskapsvern, kulturformidling, forskning, undervisning og turisme (Scandion, 2018). Utstillingene i senteret er utformet slik at det skal gi den besøkende informasjon om kulturhistorien og ressursutnytingen i landskapet, den skal lære bort effekten av skjøtselsformene som brukes på kystlyngheiene på Vestlandet. Flere generasjoner av kystbefolknings påvirkning på miljøet gjennom avskoging, brann, helårsbeite med sau og lyngslått er resultatet av kystlyngheilandskapet som vises frem i dag. (Norderhaug, & Isdal, 1999)

Senteret som er bygget her er finansiert av Regionrådet i Nordhordland, Lindås kommune, Hordaland Fylkeskommune, Riksantikvaren mfl. i tillegg til private aktører. Det er mellom 10-12 000 besøkende hvert år. I 2001 ble Lyngheisenteret tildelt UNESCO sin internasjonale kulturpris og EU-kommisjonens kulturlandskapspris i 2005. Området er ikke formelt fredet, men blir sikret gjennom langsiktige samarbeidsavtaler som beskriver driftsopplegget på de enkelte gårdene. (pers. med. Torhild Kvingedal)

Lokalisering	Lygra ligger midt i Lurefjorden mellom Radøy og Lindås i Lindås kommune og det er 51 km. med bil fra Bergen. Lyngheisentret består av 1500 daa med lynghei som omfatter hele øya Lurekalven og deler av øya Lygra.
Ankomst	<p>Fra Bergen kjører man E39 til Knarvik før man tar av til Fv57 og følger vegen nord til Seim hvor det er skiltet videre til Lygra.</p> <p>Det er også mulig å komme med Sognebåten fra Bergen eller Sogndal, med stoppested Lygra, hvor stopp må avtales på forhånd.</p> <p>Det er skilting fra kaien til senteret. Det går også rutebusser fra Knarvik som snur like ved Lyngheisenteret.</p> <p>I tillegg kan man komme med privat båt, men det er begrenset med plass og det kan være noe urolig sjø.</p>
Parkering	<p>Det er parkeringsplass for besøkende ca. 100 m. fra senteret hvor det er plass til omtrent 10 biler. Et større parkeringsområde som ligger ½ km unna har plass til ca. 25 biler. Turbusser kan parkere ca. 700 m. fra senteret. Veien har universell utforming, og med avtale er det mulig å kjøre med bil helt frem til døren på senteret.</p>
Området	<p>Hovedattraksjonen er landskapet med kystlynghei. Dette kulturlandskapet blir godt tatt vare på og vedlikeholdt her. Det skal formidle tradisjoner og gi gode opplevelser til de besøkende gjennom aktiv drift og vern av kystlyngheilandskapet.</p> <p>I tillegg til vegetasjonstypen/landskapstypen har det blitt satt i stand halvannen kilometer med steingarder, og laget fire kilometer med stier gjennom utmarken. Det ene gårdsbruket skal drives slik som det ble gjort før krigen, med korn, poteter og tørking av høy, naturgjødsling og hestedrift.</p>

Fra

Lyngheisenteret av Inger Måren, 2018

Bygninger med innhold

Selve senteret er et flott anlagt bygg som er bygget i naturmaterialene stein og tre, som gjør at det passer godt inn i landskapet det ligger i. Veien frem til senteret er kantet med steingarder, som en kopi av en tradisjonell buvei.

I tillegg til bygget er det også investert mye ute i landskapet, 27 eldre naust, låver, våningshus og småhus i utmarken er restaurert. Senteret har gode fasiliteter for å holde kurs og konferanser. Her er det et auditorium med kapasitet til 60 personer og et møterom med kapasitet til 30. Lyngheisenteret kan skreddersy en dagsmeny og tilby ulike hjemmelaget mat som er laget på lokale produkter.

Det er gratis å komme inn på Lyngheisenteret og å gå ute i området. For å se på film og utstillingen koster det 40 kr for en voksen, og en guida tur ute koster 50 kr per person og må bestilles på forhånd.

Senteret er åpent i sommerhalvåret fra mars til september. Informasjon om åpningstider finnes på nettsida. Nå for sesongen er åpningstidene onsdag, torsdag og fredag kl. 11-15.30 og søndag kl. 12-17. Utenom dette tar senteret imot grupper som skoleklasser og bedrifter, private selskaper og organisasjoner etter avtale.

Selskapslokale på senteret. Fra Lyngheisenteret, av Lyngheisenteret, 2018

<p>Fasiliteter</p>	<p>Stedet har et sammensatt tilbud med utstilling, omvisning og kultursti. I tillegg er det flere turstier i området, hvor det er mulig å få omvisning eller man kan gå rundt på egen hånd.</p> <p>Det er toaletter og handicaptoalett hvor det også er stellebord. I tillegg er det et toalett ute som er åpent hele døgnet. Senteret er universelt utformet.</p> <p>Lyngheisenteret ønsker at besøkende tar med seg søppel hjem, leverer det på senteret for sortering eller bruker søppelkorgene utenfor for å holde senteret og Lygra fri for søppel.</p>
<p>Skilting</p>	<p>På området rundt senteret er det skiltet med piler langs turstiene slik at man vet hvor man går, om det er mot senteret eller mot en annen turløype. Det er god skilting fra Fv57 og til senteret. Også fra kaia er det skiltet.</p>
<p>Aktiviteter</p>	<p>På nettsiden kan man finne en side som heter «aktivitetskalender» som fortløpende legger ut informasjon om aktiviteter og arrangement som skjer her.</p>
<p>Aktivitetsdager</p>	<p>Gjennom året arrangeres aktivitetsdager som blir annonsert på nettsiden, i lokalavis og i egne flygeblader. I august 2017 var det</p>

	<p>Viking- og mellomaldermarked på senteret. Aktiviteter i vinterferien 2018 var blant annet «Vinterløypa» som var en skattejakt, og i påsken var det blant annet bilquiz og påskepuslerier for barn og påskejakten «Eggtyven», hvor premien var et lite påskeegg for dem som fant ut hvem tyven var. Det blir også arrangert «Familiesøndag» med tema som «Haust ute og inne» og «Markens grøde».</p>
Næringsvirksomhet	<p>I tillegg til matservering har senteret salg av lokale produkter som f.eks. ullgarn, lynghonning, kjøtt fra villsau og ulike håndverksprodukter. Ellers er det mulig å leie lokaler til selskap som konfirmasjon og bryllup, eller til kurs og konferanser, hvor de lager mat og opplegg etter ønske.</p>
Overnatting	<p>Det er tilbud om overnatting på en av gårdene i nærområdet, «Magnus gården». Dette er et gårdshus som Lyngheisenteret har pusset opp.</p> <p>Magnus Gården. Fra Lyngheisenteret.no, av Lyngheisenteret, 2018</p>
Personlig opplevelse av stedet	<p>Lyngheisenteret lar den besøkende få utforske landskapet og å få informasjon inne i senteret, med blant annet flotte visuelle utstillinger i tillegg til filmvisning.</p>

	<p>Dette er et oversiktlig og interessant område å utforske, men kan være utfordrende å ta seg frem i for bevegelseshemmede. Et svært autentisk område.</p>
Informasjon	<p>Det er god informasjon å få gjennom omvisning ute, og inne på senteret i utstillingen sammen med film som blir vist. Det finnes ellers mye litteratur om kystlyngheiene både i Norge og internasjonalt.</p>
Nettside	<p>Lyngheisenteret har en enkel og ryddig nettside med informasjon http://www.muho.no/lyngheisenteret. Den er i samarbeid med <i>Museumssenteret i Hordaland</i>.</p> <p>De har også en Facebook side, under navnet «Lyngheisenteret» som de aktivt oppdaterer med aktiviteter og annet som skjer på senteret.</p>

Kilder fra matrisen

Museumssenteret i Hordaland (2018). *Lyngheisenteret*. Hentet 05.03.2018 fra

<http://www.muho.no/lyngheisenteret>

Scandion. (u.å.). *Lyngheisenteret på Lygra*. Hentet 05.03.2018 fra

<http://www.scandion.no/hordaland/lindas/attraksjonar/lyngheisenteret/1.html>

Norsk Kulturarv. 2018. *Lyngheisenteret på Lygra*. Hentet 05.03.2018 fra

<http://kulturarv.no/kulturminne/lyngheisenteret-pa-lygra>

Aarrestad, P.A. & Vandvik, V. 2000. *Vegetasjonsendringer i vestnorsk kystlynghei – effekter av skjøtselsformene brann og sauebeite ved rehabilitering av gammel lynghei på Lurekalven i Hordaland*. –

NINA fagrapport 044: 1 - 60 . Hentet 14.05.18 fra

<http://www.nina.no/archive/nina/pppbasepdf/fagrapport/044.pdf>

Norderhaug, A., & Isdal, K. (1999). *Skjøtselsboka : For kulturlandskap og gamle norske kulturmarker*. Oslo: Landbruksforl.

Bilder:

Lyngheisenteret (2018). *Sal 01* [Foto]. Hentet fra <http://www.muho.no/lyngheisenteret/lyngheisenteret-infobygget>

Måren, Inger (2018). *Lygra i mai*. [Foto]. Hentet fra <http://www.muho.no/lyngheisenteret/bes%25c3%25b8k-oss/slik-kjem-du-deg-til-lygra-2>

Lyngheisenteret (2018). *Magnus Gården* [Foto]. Hentet fra <http://www.muho.no/lyngheisenteret/overnatting-p%C3%A5-magnus-g%C3%A5rden>

6.3 De Heibergske samlinger – Sogn Folkemuseum

Figur 10: De Heibergske Samlinger - Sogn Folkemuseums plassering i Sogndal kommune. (Kartverket, 2018)

De Heibergske samlinger – Sogn folkemuseum Museet har sitt opphav i samlingen til museumspioneren Gert Falch Heiberg. Museet er et friluftsmuseum som består av rundt 30 bygninger fra ulike tidsepoker. Kvammestoven er fra 1600-tallet og Kvammeloftet er fra 1700-tallet, prestegården er fra midten av 1700 tallet, skolebygget fra 1875 og lensmansboligen er fra 1840. Indre Sogn tunet består av flere tømmerhus og laftede bygg og Henjasanden er en samling av hus ved vannet, dette er et gammelt strandsittersted for husmenn fra Leikanger. Det er også et kvernhus fra 1800 tallet, Leimostova fra slutten av 1700 tallet fra Jostedalen, i tillegg til tre moderne hus fra 1940, 1960 og 1980-tallet.

Området besto opprinnelig av skog og myr, men er tilrettelagt slik at omgivelsene passer til bygningene som er flyttet hit, og den tidsperioden som de representerer. Museet ligger på rundt 300 meters høyde og dette gir god utsikt til fjell og fjord i vest. Museet har også mye fokus på ulike jordbrukstradisjoner og jordbruksredskaper. (Sogn Folkemuseum, 2018b)

Lokalisering	Sogn Folkemuseum ligger sørvest i Sogndal kommune, mellom tettstedet Sogndal og Kaupanger. Museet ligger på Vestreim rett ved riksveg 5.
Ankomst	Med bil ligger museet 7,5 km. fra Sogndal sentrum. Kommer man fra Lærdal ligger museet 10 km. fra ferjestedet på Mannheller. Fra flyplassen på Haukåsen er det 11 km. til museet. Det er busstopp like ved museet med flere bussavganger til/fra Sogndal daglig.
Parkering	Parkeringsplassen ligger rett ved riksveg 5 og er godt synlig fra avkjørselen. Parkeringen er stor og har kapasitet til 40-50 biler. Det er muligheter for parkering av bobiler og busser. Avkjørselen og deler av parkeringen er asfaltdekket, noe er gruslagt.
Området	Museet lå opprinnelig på Amla i Kaupanger, men ble planlagt flyttet til Vestreim i 1960-årene. De første husene ble flyttet i 1970-årene og museet på Vestreim ble åpnet for publikum i 1981, med offisiell åpning 1984. I tilknytning til museet er det flere turstier som går til Kaupanger, til Sogndal og til flyplassen og fjellene rundt. Den gamle veien mellom Sogndal og Kaupanger går forbi museet. Det tar ca. 20 minutter å gå fra museet til Vesterland Feriepark og ca. 1 ½ time til Sogndal sentrum.
Bygninger med innhold	Hovedbygningen ligger rett ved parkeringen og inngangen til friluftsmuseet. Her finnes de fleste fasilitetene som faste utstillinger og temautstillinger. Eksempler på faste utstillinger er jordbruk og folketro, håndverk og husflid, helg og høgtid, bondekunst og tekstiler, mat og drikke, jakt og fangst, krambu og strandsted, barneutstillinger og en veihistorisk utstilling. Det finnes også skiftende temautstillinger. I tillegg til informasjonstavler går det også filmer de besøkende kan se

når de går i utstillingene.

I hovedbygningen er det kafé og butikk som er åpen hele året 10-15 og til 17 i høysesongen, juni-aug.

Det er muligheter for omvisning i alle bygningene, hvor omviseren også lever seg inn fortellingen.

Indre Sogn tunet med tilhørende kulturmark.

Fasiliteter

Det er toaletter, kafé og butikk i selve museumsbygningen og informasjonssenteret. Bygninger fra ulike tidsepoker med tilhørende kulturmarker og hager bygger opp friluftsmuseet. Stier, lekepark, trollskog, grønnsakshage, slåtteeeng, kornåker, styvingstrær og dam er noen elementer som friluftsmuseet er bygget opp av.

Skilting

Langs riksveg 5 er det to skilt med severdighetstegn med oppgitte km. til museet. Også selve innkjørselen til museet er skiltet. Det er satt opp mindre skilter rundt på friluftsmuseet som forteller hvor de ulike fasilitetene er og informasjon om disse.

Skilting med informasjon inne på friluftsmuseet.

Skilter på friluftsmuseet som forteller hvor de ulike fasilitetene er.

Aktiviteter

Det er mange aktiviteter for barn og unge. Museet har hest, kyr, sauer, griser, høner. I juni, juli og august kan de besøkende få være med på mating av dyrene. På museet er det også en lekeplass med sandkasse, sklie og klatrestativ. Barn kan også oppleve eventyrskogen hvor man kan møte troll og andre eventyrfigurer. Det er 4 ulike naturløyper i friluftsmuseet: naturleikløypa, nyttevekstløypa, kulturlandskapsløypa og viltløypa. Det er faste utstillinger for barn og voksne, samt skiftende utstillinger.

Andre aktiviteter for barn og unge er for eksempel bygg ditt eget tømmerhus med laftetømring eller prøve arbeidsoppgaver fra gamle dager ved å bære vann med vass-sele, hugge ved og dra slipestein.

Museet arrangerer faste skoledager med ulike temaer som passer for ulike skoletrinn, hvor skolene melder på klasser for å delta. Dette er gratis. Også studenter fra Høgskulen på Vestlandet har ekskursjoner til området for å lære om museet og kulturlandskapet.

Bygging av lauvrauk av studenter ved HVL sensommeren 2017.

Aktivitetsdager

Det er mye aktivitet på De Heibergske samlinger - Sogn Folkemuseum utenom de vanlige tilbudene. Her har Senioruniversitetet i Sogndal møter med foredrag, her er det søndagskafé, håndarbeidskafé, onsdagsmiddager med lokal mat, hagedager med plantebytte, barnehagedager, slåttedager og familiedager, alle med spesielle og tilpassede aktiviteter.

Næringsvirksomhet

Det er kafé og butikk med lokale varer. I kaféen selges det hjemmelaget og kortreist mat i tillegg til te, kaffe, is og mineralvann. På bestilling tilbys lunsj og større måltider. I høysesongen (fra 20. juni – 15. august) serveres det onsdagsmiddag i kaféen. I museumsbutikken selges det varer som bøker og tidsskrift, kopier av f.eks. historiske smykker, tekstiler, kort, krustøy, gammeldagse leker og spill og lokale håndverksprodukter.

Overnatting	Det er ikke muligheter for overnatting på museet, men Vesterland Feriepark ligger 600 meter unna i retning Kaupanger. Her finnes overnatting i enkelhytter, dobbelhytter, og på campingplass med plass til telt og campingvogn eller bobil. I høysesongen er det også mulig å leie hotellrom. Det er også mange overnattingsmuligheter i Sogndal sentrum.
Personlig opplevelse av stedet	De Heibergske samlinger – Sogn folkemuseum har tilrettelagte veier ute blant autentiske bygg, tun og kulturmarker, som gir en følelse av en tidsreise. Det er flotte gjenstander å se på utstillingene inne i sentret.
Informasjon	Det er lett å finne frem på hjemmesidene til museet, her er det god og utfyllende informasjon. http://www.dhs.museum.no/ Inne på museet er det lett å orientere seg etter skilter. Et ekstra tilbud er mulighetene for å gå rundt i friluftsmuseet med audioguide på norsk, tysk og engelsk.
Nettside	Nettsiden: http://www.dhs.museum.no/ er oversiktlig og lett å finne frem på. Museet er på Facebook under navnet «De Heibergske Samlinger – Sogn Folkemuseum», på Youtube og tripAdvisor også under samme navnet. De er også på Instagram under navnet @sognfolkemuseum.

Kilder fra matrisen

Sogn Folkemuseum. 2018a. *Friluftsmuseet*. Hentet 7.4.2018 fra

<http://www.dhs.museum.no/friluftsmuseet-0>

Sogn Folkemuseum. 2018b. *Naturløypene*. Hentet 6.4.2018 fra

<http://www.dhs.museum.no/naturloypene>

Sogn Folkemuseum. 2018c. *Svein Volds museum*. Hentet 6.4.2018 fra

<http://www.dhs.museum.no/svein-volds-museum>

Sogn Folkemuseum. 2018d. *Finn oss (bilde)*. Hentet 7.4.2018 fra

<http://www.dhs.museum.no/finn-oss>

Sogn Folkemuseum. 2018e. *Barn og unge*. Hentet 5.5.2018 fra <http://www.dhs.museum.no/born-og-unge>

6.4 Oppsummering

Analysen av disse tre sentrene er for å se hva som fungerer godt som inspirasjon for et senter på Grinde-Engjasete. Derfor er det laget en oppsummering av de viktigste forholdene.

Tilretteleggingstiltak som skilting på de tre sentrene er bra, de er pedagogiske og lette å følge med tilhørende stinett og turer i området. Sentrene har også tydelige og forståelige nettsider. Det er hovedbygg med gode fasiliteter som toalett og mulighet å kjøpe noe å spise, hva som serveres på de tre forskjellige sentrene er litt varierende.

Tilkomsten til de ulike sentrene med offentlig transport er varierende. Lyngheisentret og De Heibergske Samlinger – Sogn Folkemuseum har busstopp i nærheten mens på Naturum Stendörren er det ca. 4 km. å gå fra busstoppet til sentret. Det er de Heibergske Samlinger – Sogn Folkemuseum som har den enkleste tilkomsten, da det ligger like ved riksveien. De to andre sentrene har lenger avstand mellom parkering og senteret, men tilkomsten er godt universelt utformet.

Alle de tre sentrene har tilbud om forskjellige aktivitetsdager der sentrene inviterer til kurs og aktiviteter, også i samarbeid med eksterne aktører. De ulike aktivitetsdagene varierer fra senter til senter hvor mange av aktivitetene er tilrettelagt for barn og unge.

De Heibergske Samlinger – Sogn Folkemuseum er et godt tilrettelagt senter da de har konstruert flere autentiske bygdemiljø. Lyngheisenteret fokuserer på lyngheiene i kulturlandskapet. Disse to sentrene gjør mye fysisk arbeid for å holde landskapet i hevd i tillegg til å ta vare på jordbrukstradisjoner. Fokuset til Naturum Stendörren er de verdifulle naturtypene i naturvernområdet.

Det er Lyngheisenteret som blir det beste forbildet for utforming av et senter med fasiliteter på Grinde-Engjasete. Senteret her passer godt inn i omgivelsene av kulturlandskapet, på grunn av materialbruk, som det formidler om. I tillegg har de god formidling av naturtypen her som er kystlynghei med utstilling, film og guiding i landskapet. De har god informasjon om kulturlandskapet for de besøkende og arrangerer flere aktiviteter gjennom hele året.

7 Landskapsanalyse av Grinde

7.1 Fase 2: beskrivende del

Landskapsanalysen er utarbeidet for å beskrive landskapet, fastsette landskapskarakter og verdisette disse. Analysen vil kunne brukes for å finne verdiene til Grinde-Engjasete for å kunne fremheve disse, og utarbeiding av visjonsplanen.

7.1.1 Vegetasjon og dyreliv

Naturlig vegetasjonsdekke: Landskapet på Grinde-Engjasete består av mye naturlig skog og vegetasjon. Mellom gårdsbrukene på Engjasete og Grinde finnes et løvskogbelte som strekker seg fra nord til sør. Løvskog forekomstene er et resultat av kulturmarker i gjengroing. Det finnes også innslag av nyetablert skog der beite- og jordbruks drift har opphørt. Det er også oppslag av skog i randsonen av jordbruksarealet der maskiner ikke kommer til og mellom eiendomsgrensene. Artsdatabankens karttjeneste viser at flere arter med ulik rødlistestatus er observert i området. Det er ikke registrert noen arter med status *kritisk truet*, men artene pelskjuke (sterk truet), bleikdoggnål (nær truet), gipshette (nær truet) og almelav (nær truet) er sopp og lav som vokser her. I tillegg er det registrert arter som er oppført på den norske svartelisten. Mongolspringfrø observert med status *svært høy risiko* og skogskjegg er observert med status *høy risiko*. I begynnelsen av turstien mot Orrasete er det også observert hagelupin som har status *svært høy risiko*, denne ligger like utenfor avgrensingen.

(Artsdatabanken, 2018)

Kulturpåvirket vegetasjonsdekke: Det meste av vegetasjon i området er påvirket av menneskelig drift og aktivitet gjennom lang kontinuitet. Vegetasjonen på Grinde-Engjasete er delt inn i ulike naturtyper som slåttemark (intensiv bruk), slåttemark (ekstensiv bruk), lauveng, hagemark, høstingsskog, frukthage, granplantefelt, naturbiotop og tun, tekniske strukturer (Fig. 11). Vegetasjon kan deles inn i ulike sjikter: bunnsjikt, feltsjiktet, busksjikt og tresjikt.

Slåttemark er åpne areal som blir slått regelmessig, gjerne flere ganger i året. Slåttemarkene er ofte gjødslet opp. (Kielland, Losvik & Norderhaug, 1999). Vegetasjon i slåttemarkene er ofte gress og urter som engreverumpe, engsyre, gulaks, karve, rødkløver, gaukesyre, hundegress, hundekjeks, blåklokke, smyle, vendelrot og sølvbunke (Hauge & Austad, 2016). På befaring i slåttemarken vest for Engjasete ble det også registrert arter som småmarikåpe, ryllik, ulike svingel, løvetann og engsoleie. Slåttemarkene er delt inn i to kategorier

slåttemark (intensivt bruk) som er lys grønn i figur 11 og slåttemark (ekstensivt bruk) som er brun.

Lauveng er slåttemarker med innslag av spredte lauvtrær. Lauvengene blir høstet i feltsjiktet med vårbeiting, sen slått og høstbeiting. I tresjikt blir trærne lauvet med styving eller stubbelauving, og rising på vinteren. (Austad & Norderhaug, 1999)

Hagemark er en beitemark med tre- og busksjikte. Feltsjiktet ble også slått og trærne høstet til lauvfor. Lyskrevende gress og urter er dominert av arter som tåler beite som engkvein, ryllik, vanlig arve, føllblom, hvit kløver og engsoleie. (Hauge & Austad, 1999)

Høstingskog er skog bestående av løvtrær som i hovedsak ble høstet i tresjiktet. De var ofte i bratt terreng og bestående av steinet bunn, noe som var dårlig egnet for slått og beite. Her var ikke feltsjiktproduksjonen like viktig som i lauvengen eller hagemarken, og trærne stod ofte tettere sammen. Trærne kunne ofte bestå av flere sjikt da det var viktig å utnytte høyden. (Austad & Hauge, 1999)

Naturbiotop er naturtyper som opprinnelig har vært høstingskog, lauveng eller slåttemark, men som skjøtselen er opphørt på. Disse områdene kan derfor den dag i dag ses på som en naturbiotop med en rik sammensetning av arter. (Hauge & Austad, 2016)

Menneskeskapt vegetasjonsdekke: De fleste gårdene på Grinde har anlagt private hager i nærhet til huset. De fleste hagene er inngjerdet og har gressdekke.

Dyreliv: Det er store bestander av hjortevilt i området, og siden 1990 har bestanden i Sogn og Fjordane firedoblet seg, og i løpet av de 10 siste årene har bestanden nesten doblet seg igjen (Meisingset et al, 2012). Under jakta i 2016 ble det felt 94 hjort i Leikanger kommune og av disse ble 15 hjort felt i jaktfeltet på Grinde (Leikanger kommune, 2017). Det er husdyr på beitene som sau og hest. Det er observert ulike rødlistearter på Grinde. Arter som hønsehauk (nært truet), kornkråke (nært truet), taksvale (nært truet), randgjødselbille (nært truet), teist (sårbar), alke (sterkt truet), krykkje (sterkt truet) og gaupe (sterkt truet) er noen av de som er sett i området (Artsdatabanken, 2018). På informasjonstavlen ved turstien som leder til Orrasete informeres det om mulig rovvilt aktivitet i fjellområdene rundt Grinde. Rovvilt som rev, gaupe, ørn og jerv er arter som det oppfordres til å melde inn om det oppdages spor etter disse.

Slåttemark (ekstensiv bruk)

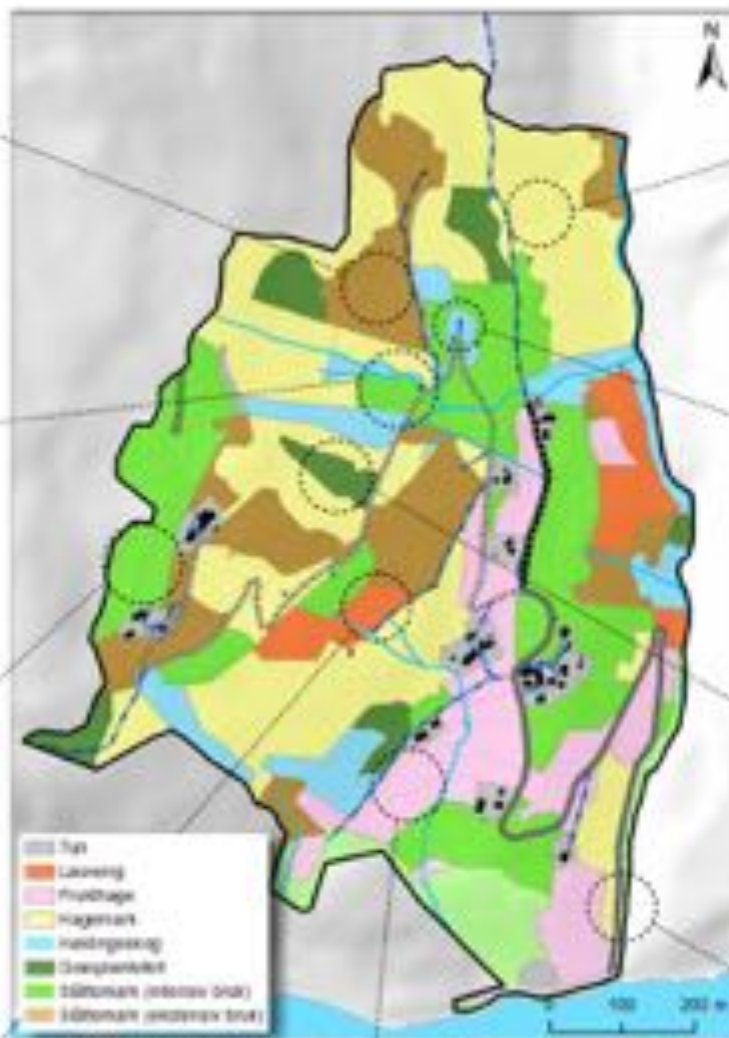
Slåttemark (intensiv bruk) og høstingsskog

Slåttemark (intensiv bruk) oppe på Engjasete

Lauveng

Hagemark

Høstingsskog ved den krappe svingen på Einberg

Grøntplantefelt

Naturbiotop mellom Grindselvi og Grindsvegen

Fruktblage i blomst

Figur 11: Oversiktskart over naturtyper.

7.1.2 Arealbruk og bebyggelse

Naturressurser som utnyttes: I øst renner Grindselvi, en elv som i 2016 fikk konsesjon til bygging av Leikanger kraftverk. Sognekraft begynte å bygge ny transformatorstasjon i Grindsdalen september 2017, og vil resultere i mindre vannføring i elven. Denne skal ta over for Njøs trafostasjon. (Sognekraft. 2018)

Primærnæring: I dag er det først og fremst gressproduksjon og husdyrhold som er den største primærnæringen på Grinde-Engjasete (Hauge & Austad, 2016). Det er også mye hjort i området, Grinde har et stort jaktfelt. (Leikanger kommune, 2017)

Bebygd areal: På Engjasete er det to tun hvor et har våningshus og løe av nyere standard, mens det andre har flere bygg som forfaller og to er bare grunnmur igjen (fig. 13). På Grinde er det et stort felles tun som er bestående av tre gårdsbruk bruk 2/1, 2/6 og 2/11, hvor Roald Lunde bor på siste. Gårdstunet nordvest er bruk 2/7 og eid av Hilde og Ole Erik Grinde. Lars Grinds tun er bruk 2/4 og ligger øst langs veien Grindsdalen. Nord i Grinde ligger bruk 2/14 som består av to tun, hvor det ene tilhører Arthur Sæbø og et gårdstun som forfaller. Ellers er det mange høyløer som er strategisk plassert i tilknytning til slåttemarkene, for lagring av høy etter slått. Se figur 13 for oversiktskart over bygninger i området. Flere av bygningene i området er SEFRAK registrerte og disse er bygninger fra før 1900-tallet (Riksantikvaren, 2018).

Kommunikasjon og ferdsel: Avkjørselen fra Fv55 er svært uoversiktlig (Fig. 14) og kommer brått på bilisten både fra Hella ferjekai i øst og Leikanger sentrum i vest. Veien fra Fv55 og opp til Grinde-Engjasete er svært smal og bratt, det er bare plass til en bil med flere møteplasser. Det er flere svinger på vei opp gjennom tun og forbi hus, hvor to av dem er svært krappe. Mye av veien er også tilknyttet tunene på Grinde da den går tett ved de største tunene. Grunneierne har en del private veier som strekker seg rundt i landskapet.

Grindsvegen deler seg i to ved Grindsdalen og Engjasetevegen, herfra er Engjasetevegen gruslagt og flere steder langs veien er grusdekket erodert bort som gjør det vanskelig å kjøre når det mye vann i bekkene langs veien. Roald Lunde kunne fortelle at han ved flere anledninger har måtte dra biler opp med traktor da veien har blitt for bløt og de har satt seg fast. Figur 14 viser en oversikt over veinettet i området.

Det går kraftlinjer i dalsiden og fra hus til hus. KV22 går fra Huksdalen og sør i modellområdet (NVE, 2018).

Reiseliv og fritidsareal: Fra Engjasete går det turstier til Orrasete, Mælen på 974 moh. som ligger på veien mot stølene i Dalsbotn. Fortsetter man på nord kommer man til Hest på 1360 moh. Stølsområdet og hele Grindsdalen er satt av som lokalt viktige friluftsområde (Fylkesatlas, 2018).

Ved avkjørselen fra Fv55 er det tre skilter hvor det står «Grindsbrui», «S1» med et grønt symbol for vandring og «S1 Engjasete 2,5 km.» med rødt symbol for vandring (Merkehåndboka, u.å.). Ellers er det flere stier i terrenget som kunne vært mer tilrettelagt som turstier.

Overgangssoner: Området har tydelig mosaikkstruktur. Flere steder er delt inn av steingarder og bakkemurer som ligger i tilknytning innmarksarealer og i utkanten av slåttemarker, i tillegg som vegetasjonssoner langs vei og mellom eiendommer. Flere steder er styvingstrær plantet i linjestrukturer og skaper skille. Det er også gjengrodde areal flere steder mellom de ulike åpne markene som skaper et tydelig skille mellom dem.

Bruk av areal: I dag er Grinde-Engjasete delt opp i flere eiendommer. Noen av grunneierne leier ut markene sine til naboer som driver aktivt jordbruk (pers. med. Ole Erik Grinde). Gressproduksjon er viktig her og helst på areal hvor det er mulig å høste med traktor og moderne redskaper. Ellers er det intensivt bruk av jordbruksarealene med gressproduksjon og skjøtsel av styvingstrærne. redskaper (Hauge & Austad, 2016).

Området er aktivt brukt som rekreasjonsområde for turgåere. Engjasete er start for flere turstier, som til Orrasete og Mælen, her er det også anlagt en liten grusparkering. Gårdbrukerne bruker en felles tomt (Fig. 14) ved Engjasete, som ligger nærmere turstiene enn hvor folk parkerer i dag, til oppbevaring av blant annet snøscooter og høyballer.

På Eineberg er det et område, ved den krappe svingen, som også blir brukt til oppbevaring av blant annet høyballer. Området er en del av slåttemarker og sauebeite, derfor er det inngjerdet fra veien (se «Oppbevaringsplass i krappe sving på Eineberg» på figur 14).

S1- Sognefjordvegen er et folkehelseprosjekt på tvers av kommunene Leikanger, Sogndal og Luster, og har som mål å etablere en sammenhengende turvei gjennom de tre kommunene. Sognefjordvegen begynner på Hella i Leikanger og slutter på Sognefjellet. Den ene etappen går fra Hella til Hermansverk og går gjennom Grinde-Engjasete, ut på Fv55 og opp Huksdalen. Det var mye lokalt engasjement rundt å få på plass S1 og mye av traseene består av gamle turstier som er rydda og merket. (Opplev Leikanger, 2014)

Figur 12: Utsnitt av S1 over Grinde-Engjasete (Kartverket, 2018c)

Tunet øverst på Engjasete, bruk 3/3

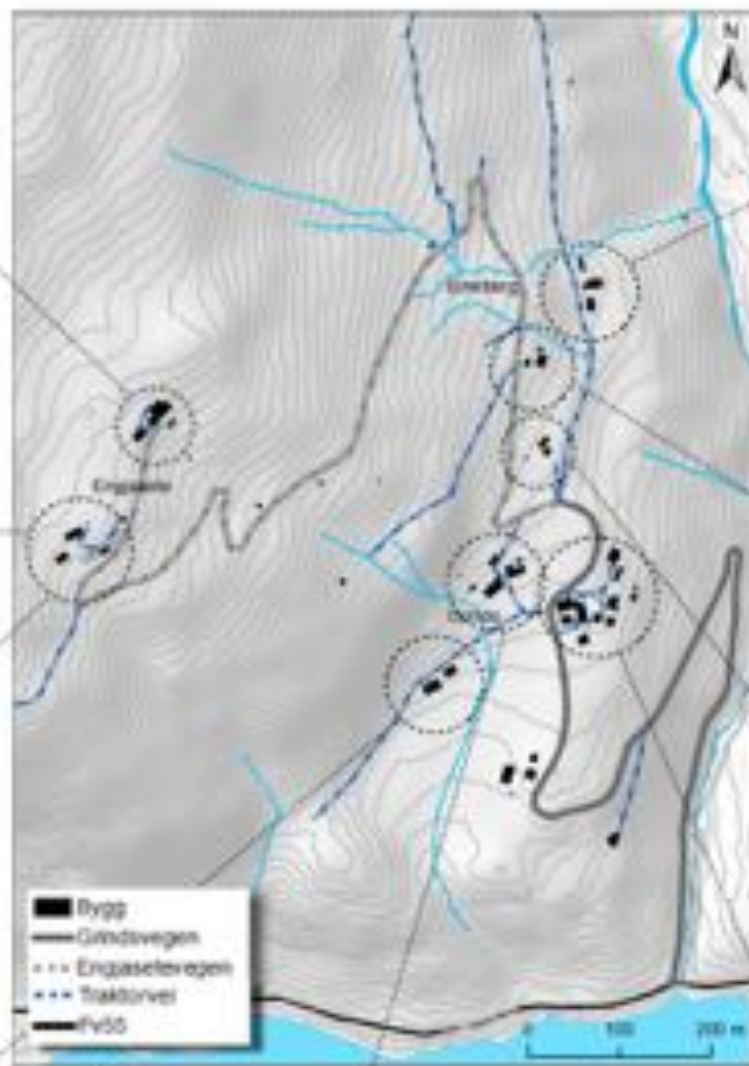
Låve i forfall på Engjasete, bruk 3/1

Bolig i forfall på Engjasete, bruk 3/1

Tun sørvest på Grinde, bruk 2/5

Tunet til Lars Grinde, bruk 2/4

Tunet til Artur Sarbo, bruk 2/14

Gårdstun i forfall som står på bruk 2/14

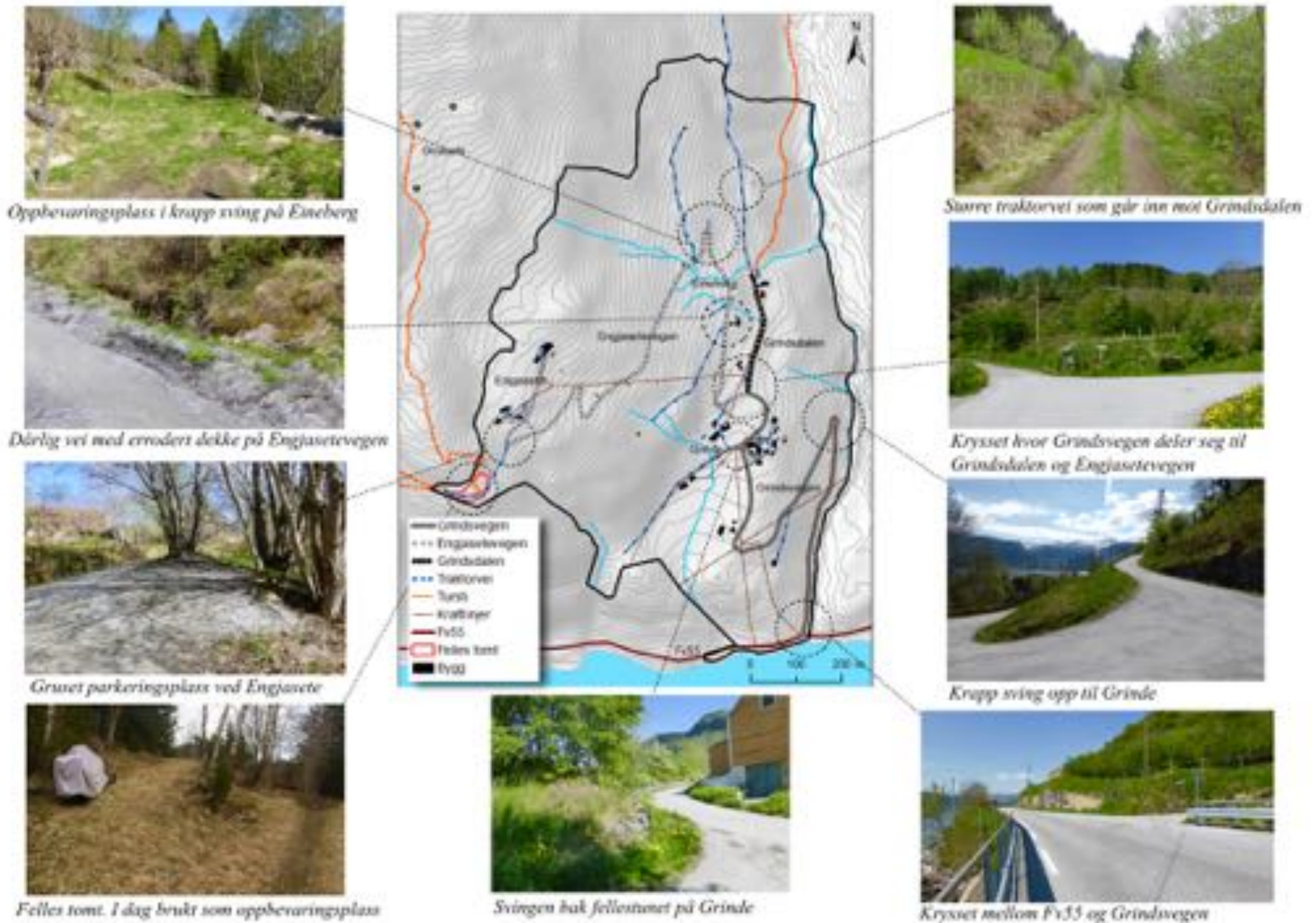

Tunet til Ole Erik og Hilde Grinde, bruk 2/7

Fellestunet på Grinde. Jon Erling Oppedals tun til venstre bruk 2/1, til høyre bruk 2/6 og Roald Lundes bruk 2/11, men som ikke med i bildet.

Figur 13: Oversiktskart over bygninger på Grinde-Engjasete.

Figur 14: Oversiktskart av veiene på Grinde-Engjasete.

7.1.3 Kulturhistorie

Landskapets tidslinje: Grinde og Engjasetes historiske utvikling går helt tilbake til eldre bronsealder 2500 år f. Kr. og det finnes tre gravrøyser i landskapet som trolig stammer fra rundt denne tid, en av dem gravrøysen Ingridsurdi ses nede på fig. 17 (Austad & Hauge, 2009). Næringsvirksomheten på Grinde-Engjasete har nesten en 5000 år lang historie med jordbruksdrift (Austad & Øye, 2001) med utnytting av lauvsanking så tidlig som 2400 år f. Kr. (Kvamme 1998). Husdyrhold har også vært drevet gjennom flere generasjoner. (Hauge, 1992) På tunområdet til Grinde har det sannsynligvis vært fast bosetting helt fra ca. 500 år f. Kr. Bebyggelsen på Grinde lå opprinnelig i et klyngetun, men ved flere utskiftinger har flere av husene flyttet ut av klyngetunet til ny tildelt mark. Derav er flere av husene på Grinde-Engjasete av nyere dato, men det finnes fortsatt bygninger fra 1800-tallet på noen av gårdene i dag. Det er også flere gamle høyløer (Fig. 17) i tilknytning til slåttemark arealene (Austad & Hauge, 2009).

Historiske spor i landskapet: De eldste landskapselementene på Grinde-Engjasete som det finnes synlige spor etter i landskapet er rydningsrøyser og gravminner (Fig. 17) (Hauge & Austad, 2016). De menneskeskapte strukturer og linjeelement som finnes i landskapet på Grinde-Engjasete er en kraftig steingard (Fig. 15), som også tjente som oppsamlingsplass av rydningsstein fra marken rundt om. Langs muren går det en gammel buvei (Fig. 16) (Hauge & Austad, 2016). Buevei er en vei som gikk fra driftsbygningen gjennom innmarka til utmarka. En buvei kjennetegnes av at veien er inngjerdet med steingjerder/steingard på begge sider når det var innmark på begge sider (Fylkesmannen, 2017). På Grinde-Engjasete er muren kun på en side.

Steingarden og buveien (Fig. 15 og 16) blir forsterket som en allé formasjon med de gamle styvingstrærne av ask som står plantet langs muren på begge sider (Hauge & Austad, 2016). Se figur 17 for et oversiktskart og plassering av kulturelementer i landskapet.

Figur 15: kraftig steingard og planta styvingstre.

Figur 16: Steingard, buvei og styvingstrær som avgrensar to eiendommer.

De næringshistoriske spor som preger landskapet er spor etter primærnæring og da fra jordbrukslandskapet er det bygde elementer som gamle høyløer, steingarder og rydningsrøyser. Landskapet bærer også preg av ulike typer av kulturmarker med fôrsanking, haustingsskog, slåttemark, lauvenger og stølsområder. (Hauge & Austad, 2016)

Bygningsmiljøer og byggeskikk på Grinde-Engjasete er fra forskjellige perioder. Det finnes flere bygninger fra 1800-tallet på gårdene i dag. Men det er også flere bygg av nyere dato, som etter utskiftningen på Grinde i 1874 og på Engjasete i 1909-1911, da noen bygninger trolig ble revet når de skulle flyttes, og det ble bygd nye bygninger. (Hauge & Austad, 2016)

Historisk kontinuitet og brudd i landskapet

Den historiske kontinuiteten som finnes i dag på Grinde-Engjasete er i form av kulturlandskap, både i bygninger, teiger og strukturer og som på tradisjonelt vis har blitt drevet av mange generasjoner.

Men det er også et brudd i landskapet etter utskiftningen på Grinde og Engjasete, hvor flere av brukene i tillegg til åker- og slåtteteigene ble flyttet fra sin opprinnelige plass. Det har også medført brudd i landskapet ved senere eiendomsskifte, i tillegg har kjøp og salg endret grensene på gårdsbrukene flere ganger. (Hauge & Austad, 2016)

Hjemmestolen Orrasete

Slåttemark med rydningsrøyser og bakkenurer

Høyloe tilknyttet slåttemark i nordvest

Turstien til Orrasete

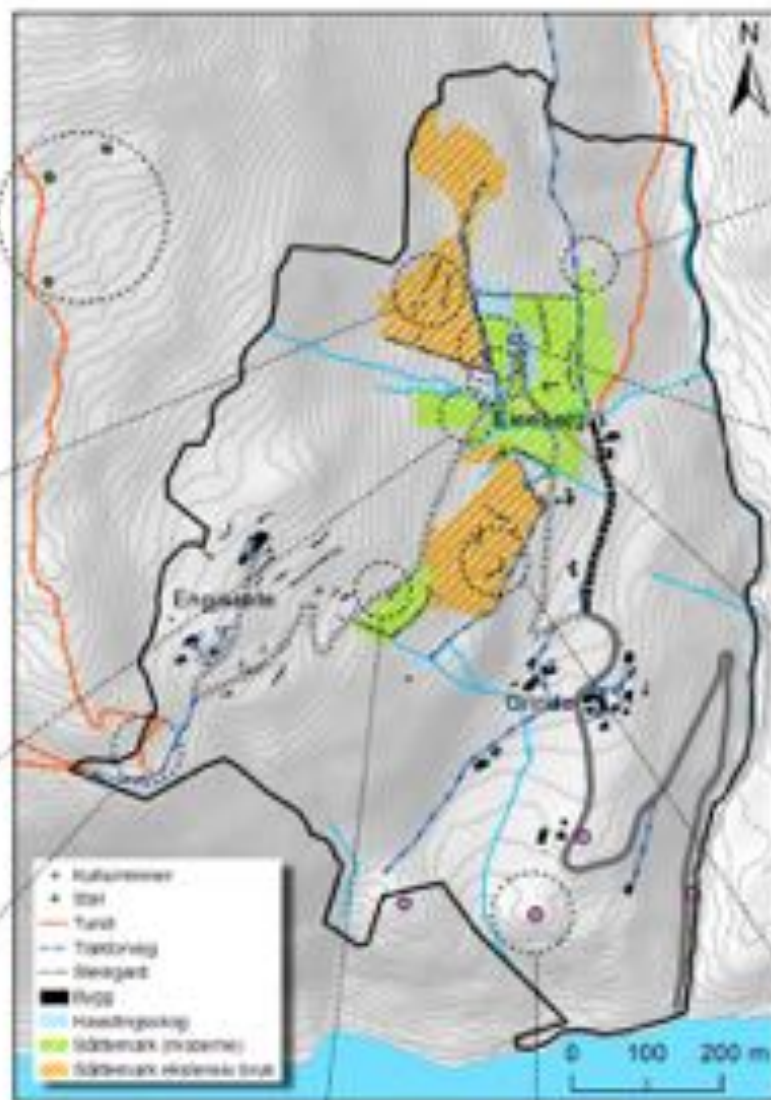
Høyloe tilknyttet slåttemark i vest

Grassøyen Ingriduudi

Steingjerde

Høyloe tilknyttet slåttemark i nord

Alle med strongstrøer av ask

Steingard med busei og alle av ask

Figur 17: Oversiktskart for kulturhistorie.

7.1.4 Romlighet og sansbare forhold

Landskapsrom og skala: Det overordnede landskapsrommet på Grinde-Engjasete er åpent og vender ut mot fjorden. I landskapsrommet danner fjorden et avlangt gulv og li- og fjellssidene danner vegger opp mot horisontlinjen der himmelen danner taket. På Grinde-Engjasete er lisen delvis vendt mot Huksdalen og disse to lisdene danner en konkav omfavnende form, med elven som danner en smal korridor i bunnen. Det bratte og ujevne terrenget gjør at området kan deles inn i mindre landskapsrom. Avhengig av hvor man befinner seg i dalsiden vil skalaen variere fra et storskalalandskap med vid utsikt til mange småskala landskapsrom. Grinde-Engjasete består av mange åpne slåtte- og beitemarker som danner gulv i et småskalalandskap og som er omkranset av vegger av skog. Der tresjiktet og terrenget ikke hindrer for utsikt vil området føles ut som et storskalalandskap.

Struktur og mønster: Veien som slynger seg i landskapet skaper en tydelig linjær struktur i dalsiden. Det samme gjelder alle rydningsrøysene og steingardene i de åpne markene. Kraftledningene er ikke like synlige i landskapet, men i et småskala landskap er de markante. På detaljnivå og i mindre landskapsrom danner sauegjerdene og hesjegjerdene også tydelige linjære strukturer.

Figur 18: "Krapp vei opp mot Grinde", eksempel på linjær struktur i landskapet.

Synlighet, landemerker og orienteringspunkt: Oppe på plataene hvor tresjiktet ikke sperrer for sikten vil det finnes mange orienteringspunkt som gir god oversikt over området. Et godt orienteringspunkt vil være i den krappe svingen på Eineberg.

Sanseinntrykk: Grinde-Engjasete ligger avskjermet med lite støy fra trafikken på Fv55. Det er for tiden en del støy fra anleggstrafikken på Huksdalsiden som forplanter seg i området til Grinde-Engjasete. Det er mye lyd av vannføringen i Grindselvi, noe som varierer gjennom året.

Om våren slippes sauene ut på innmarksbeitene og lyden av breking og halsbjeller høres når man går i landskapet. Når det er engslått vil gresset og høyet gi en karakteristisk duft.

7.2 Fase 3: Landskapskarakter

Etter den beskrivende delen av landskapsanalysen er fase 3 å fastsette landskapskarakteren med *stor*, *middels* eller *liten* betydning for området. Det er en oppsummering av de viktigste landskapselementene i området, i systematisk og punktvis orden, som gir et helhetlig bilde av landskapskarakteren til Grinde-Engjasete.

Grinde-Engjasete		
Forhold	Beskrivelse	Betydning for landskapskarakterene Stor- Middels- Liten
Landskapets innhold		
Land og vann	Grinde-Engjasete er et delvis tydelig landskapsrom med Sognefjorden som gulvflate, skrå lisider og fjell som vegger, og himmelen som tak. Landskapsrommet er åpent og oversiktlig. Grinde-Engjasete kan også en del av et mindre landskapsrom. Hvor lisiden danner en vegg mot Grindselvi.	Middels

Vegetasjon og dyreliv	Jordbrukslandskap i god hevd med blanding av ulike naturtyper som slåttemark, lauveng, hagemark, og høstingsskog. I området finner vi husdyr i forbindelse med jordbruket. I tillegg til mye hjortevilt. Det er observert rødlistearter på Grinde-Engjasete, ulike lav og sopp på styvingstrær.	Stor
Arealbruk og bebyggelse	Ulike gårdsbruk der gårdsbygningene ligger gruppert i tun, flere av bygningene er SEFRAK registrerte. Grindsvegen er viktig for ferdsel. Arealbruken på Grinde-Engjasete er landbruksdrift og området er i tillegg mye brukt av turgåere.	Middels
Kulturhistorien	Grinde og Engjasete har nesten en 5000 år lang historie med bosetting. I landskapet er det historiske spor heilt tilbake til eldre bronsealder ca. 2500 år f. Kr. Tre gravrøyser i landskapet stammer fra rundt denne tid.	Stor
Romlige- og sansbare forhold	På åpne flater er det god utsikt utover landskapet og ut mot Sognefjorden.	Stor
Endring- og vedlikeholdsprosesser		
Aktive naturprosesser	Grindselvi eroderer ned i landskapet og medfører endringer over tid. Det delvis bratte terrenget i området gjør at det tidvis renner mye vann	Middels

	gjennom området i bekker, dette gjør at vannet eroderer vekk deler av veier og mark på noen plasser i området. Gjengroing av marker.	
Jord- og skogsbruk, reindrift, fiske, annen utmarksbruk	Et aktivt jordbruk med kulturlandskapsskjøtsel og beite som holder landskapet i hevd.	Stor
Bygge- og anleggsvirksomhet, transport	Kriteriet er lite relevant for området.	-
Sammenhenger og brudd		
Geografiske og romlige	Det mosaikkpregede landskapet går igjen i hele området og skaper en helhet som kan ses som en sammenheng.	Middels
Funksjonelle	De gode naturgitte forholdene ved det skråstilte lisiden og det gunstige klimaet med milde vintre gjør området til et godt jordbruksområde.	Stor
Historiske	Gårdene, stølene og jordbrukslandskapet har lang historisk kontinuitet.	Stor
Nøkkelementer		
Naturskapte nøkkelementer	Fjorden og Grindselvi er markante naturskapte nøkkelementer.	Middels

Menneskeskapt nøkkelementer	Styvingstræne og den kraftige steingarden, er tydelige menneskeskapt nøkkelementer. Gravrøyser i landskapet fra bronsealder.	Stor
--	--	------

Landskapskarakter:

Grinde-Engjasete er et mosaikkpreget småskala jordbrukslandskap med en nesten 5000 år lang tidsdybde helt tilbake til yngre steinalder. Det naturgitte gunstige klimaet gjør det til et egnet jordbruksområde og det delvis bratte terrenget i landskapet gjør det vanskelig å effektivisere jordbruket. Grinde-Engjasete har beholdt de gamle driftsformene i jordbruket som fremdeles praktiseres.

7.3 Fase 4: landskapsverdi

I fase 4 blir landskapets verdi vurdert med begrunnelse. Verdivurderingen bygger på beskrivelsene som ble fastsatt i fase 3 med landskapskarakter.

Svært stor verdi er landskap med nasjonal betydning eller har verdier over gjennomsnittet i regional sammenheng.

Stor verdi er ofte forekommende landskap i regional sammenheng, og/eller med verdi over gjennomsnittet i lokal sammenheng.

Middels verdi er vanlig forekommende landskap i lokal sammenheng og/eller med verdi under gjennomsnittet i regional sammenheng.

Liten verdi er landskap som har få verdier i lokal sammenheng.

Ubetydelig verdi er landskap som har klart redusert verdi, men også landskap hvor det er potensial for reparasjon.

Verdikriterier	*	*	**	***	***	Begrunnelse
		*	*	*	**	
Mangfold og variasjon					X	Området har jordbruksområder og er preget av kulturlandskap, med stor tidsdybde og stor variasjon i landskapet.
Tidsdybde og kontinuitet					X	Den historiske kontinuiteten finnes i dag på Grinde-Engjasete i form av kulturlandskapet. Jordbruket har utnyttet de gode naturgitte forholdene. Den gode hevdene i området viser til kontinuerlig drift over lang tid.
Helhet og sammenheng				X		Landskapet preges av sammenhengen mellom ressursgrunnlaget og jordbruksdriften gjennom generasjoner.

Brudd og Kontrast				X		Det er brudd i landskapet fra utskiftningen på Grinde og Engjasete, og mindre brudd ved endring av eiendomsgrenser ved kjøp og salg av gårdsbruk.
Tilstand og hevd				X		Jordbrukslandskap som i dag holdes i god hevd. Noen plasser i området bærer preg av gjengroing.
Innrykksstyrke og utsagnskraft					X	Utsikten fra kulturlandskapet er storslagent.
Lesbarhet				X		Området kan benyttes pedagogisk til å formidle sammenhengen mellom naturgrunnlag og ressursutnyttning.
Tilhørighet og identitet					X	Området har en lang jordbrukshistorie og arbeidet med jorden knytter i stor grad folks identitet til landskapet.
Samlet verdi med begrunnelse	Svær stor verdi. Områdets verdi er først og fremst knyttet til jordbrukslandskapet med kulturmarkene og jordbruket som bærer preg av å ha vært drevet i generasjoner. Sammenhengen mellom ressursgrunnlaget og utnyttelse av området har en nesten 5000 år lang historie med jordbruksdrift, som har blitt drevet på tradisjonelt vis frem til i dag forteller om en stor tidsdybde.					

Områdets verdi kan konkluderes med at den er **svært stor verdi** = landskapet er av nasjonal betydning og har verdier over gjennomsnittet i regional sammenheng.

8 Intervjuer

Vi har til oppgaven intervjuet eller hatt samtaler med folk som vi mente var relevante å snakke med. Det ble mer til samtaler enn rene intervjuer. Alle vi møtte svært imøtekommende og det ble derfor hyggelige samtaler hvor det kom flere spørsmål etter hvert som samtalen pågikk.

25.09.17. Møte med Per Holen og Eva Huke fra Leikanger kommune.

I møtet med Leikanger kommune hadde vi spørsmål om Grinde-Engjasete og kommunen sin tilknytning til området og hvilke tanker de gjorde seg om området. Vi hadde også spørsmål om hva kommunen gjorde per dags dato og hvilke planer de hadde for området fremover. Vi fikk opplysninger om tilkomsten, hvordan området blir brukt av besøkende i forhold til turer og parkering, og opplysninger om grunneierne og gårdbrukerne.

Andre opplysninger som kom opp under møtet var at Sognefjord Hotel arrangerer turer til ulike attraksjoner i nærområdet i både i kommunen og i fylket. Henjatunet, som ligger nær hotellet ble spesielt nevnt. Henjatunet er en gårdsrestaurant med mat som er basert på lokal tradisjon og råvarer. De tar imot store og små grupper for omvisning. Her er det fremdeles aktiv jordbruksdrift, og Henjatunet kan være et eksempel på hva man kan få til i et attraktivt kulturlandskap.

Vi diskuterte også om kommunen kunne tenke seg å tilsette i sommerjobber som kunne hjelpe til på Grinde blant annet som guide. Svaret var at kommunen kunne tenke seg å sette av penger til sommerjobb, men måtte da vite at det legges penger i har en framtid og at investeringen blir tatt vare på. Det ble presisert at arbeidet burde følge en langsiktig plan for utvikling, og at eventuelle aktiviteter måtte bli holdt i gang og videreført.

I dag får Grinde UKL-midler til skjøtsel av landskapet. Hvis det utvalgte kulturlandskapet skal få mer midler og penger til et eventuelt besøkssenter, mente Per Holen og Eva Huke at det må finnes et kraftigere og tydeligere engasjement. Kommunen ønsker en langsiktig plan på hvordan alt skal legges opp og hva som trengs for at de skal kunne bidra.

Andre forhold som ble diskutert med kommunen var blant annet tilkomsten. Veien som i dag går til Grinde-Engjasete er ikke etter dagens standard, den er bratt og smal og det går ikke at ta seg opp til området med stor buss. Fra Engjasete går det en populær tur opp til Mælen. Det

er mange lokale som går denne turen, men her er det dårlig med parkering i tilknytning til turstart. Det er noen parkeringsmuligheter langs veien ved Engjasete. Ellers kunne Eva Huke, som bor på andre siden av Grindselvi fortelle om flere turmuligheter i området.

Generelt mente kommunen at besøkstallet må opp, og det må være en utviklingsplan for at kommunen skal kunne komme med økonomisk støtte. Ellers er kommunen veldig positive til at det skal skje noe mer og at aktiviteten øker på Grinde-Engjasete.

06.10.17. Møte med Trude Knutzen Knagenhjelm fra Fylkesmannen

På møtet med Trude Knutzen Knagenhjelm, som jobber med kulturlandskap og miljø i Fylkesmannens landbruksavdeling, snakket vi om Grinde-Engjasete og Fylkesmannen sitt syn på dagens situasjon her. Det kom frem at formidlingen av det utvalgte kulturlandskapet er noe dårlig. Det er god informasjon om området, men den kan være vanskelig å finne på internett. Og det er ingen informasjon i landskapet for besøkende. Trude Knutzen Knagenhjelm fortalte oss at det har tidligere vært prøvd å få til et lauvbrukssenter på Grinde. Det var ikke en reell bygning, det handlet mer om hvordan kulturlandskapet skulle trekkes frem.

Området til Grinde-Engjasete savner i dag en type “innfallsport” eller et utkikkspunkt hvor en kan se landskapet. Det kan være vanskelig for besøkende å vite hvor de skal stoppe for å få en oversikt over området. Infrastrukturen her er dårlig, og det er utfordrende å kjøre busser inn i området for å få opp busser trengs det en ny vei helt fra avkjøringen fra Fv. 55. Også informasjon og skilting er noe som er nødvendig i området. For å få en mer helhetlig besøksopplevelse, eller en bedre oversikt over det utvalgte kulturlandskapet kunne et alternativ vært å ha parkering oppe ved Engjasete. Gode løsninger for parkering er ofte utfordrende da besøkende vil parkere nærmest mulig attraksjonen de besøker.

Vi snakket om muligheten rundt mer aktivitet på Grinde hvor en aktivitetsdag kunne være et viktig tiltak for å få opp interessen for området. Privat guiding kunne være interessant, men trolig har ikke grunneierne tid til det. Hovedproblemet slik vi vurderer det, er at ingen ønsker å påta seg ansvar for aktivitet og et eventuelt besøkssenter, selv om det finnes mye initiativ rundt Grinde. Det ble stilt spørsmål om hva og hvordan kommunen kunne aktivisert seg for å fremme UKL-området. Viktige innspill var ellers hvordan en metodikk for besøksplanlegging kunne utvikles, og hvordan malen for skilting for “innsyn/utsyn” i utvalgte kulturlandskap kunne brukes i området, formidling generelt, og at det var viktig å få frem hvem som er

besøkeren i dag Bruk av eksisterende bygninger for evt. formidling av informasjon ble også tatt opp.

03.05.18: Møte med Trude Knutzen Knagenhjelm fylkesmannen

Vi fikk opplyst at det er blitt bestemt i Stortinget at det er kommunene som skal få ansvaret for UKL-områdene fra 2020. Så på sikt er det den nye storkommunen Sogndal som vil få ansvaret for forvaltningen av Grinde-Engjasete.

Hun jobber også med å samle sammen en gruppe til et samlingsmøte om skilting på Grinde. Gruppen skal bestå av grunneierne og brukerne i området, ha representanter fra Leikanger kommune, Høgskulen på Vestlandet, Sogn og Fjordane fylkeskommune si kulturavdeling og Fylkesmannen si miljøvern- og landbruksavdeling. Fylkesmannen vil ikke legge frem et forslag som kan se ut som en fasit, men ønsker innspill fra de ulike aktørene.

29.11.17. Møte med grunneierne Ole Erik Grinde og Hilde Grinde

Begge to har fast jobb og har ingen tid til overs for å kunne drive et senter. Men de hadde mange ideer til oss om hvordan på en enklere måte kunne få opp besøkstallet på Grinde, og lage til andre former for et samlingspunkt.

På forespørsel om disponible bygninger til et informasjonssenter eller et besøkssenter, blant annet fjøsbygningen, kom det frem at fjøset/låven i dag er i bruk. I tillegg ligger den for tett inntil våningshuset til at det er optimalt bygg for det. Vi diskuterte hvordan et senter kunne bli etablert. Spørsmål som kom opp var hva vil et fysisk bygg koste? Hvor kommer midlene fra eller hvem skal betale? Og ikke minst hvem skal drive det? Dersom det blir bygget et senter så trengs det avtaler som betaler for vedlikehold. Og det er viktig at den som tar på seg eierskapet for senteret også er godt kjent i området. Senteret blir nok ikke et plussprosjekt økonomisk, men det må gå rundt da utgifter og inntekter må balansere.

Og hvordan kan man legge til rette for at besøkende skal bruke området? Det er viktig å få folk til å stoppe opp og sette pris på kulturlandskapet. Derfor har Hilde og Ole Erik Grinde sett for seg en bål plass og en gapahuk i området som besøkende kan bruke og som forhåpentligvis vil øke interessen og få folk til å bruke området mer. Dette kan muligens være et første steg mot å få til et informasjonssenter- eller besøkssenter. De ser for seg en gapahuk

oppe i et plantefelt, og at gjerne elever som går bygglinja på videregående kunne hatt dette som et prosjekt. Her ser det-også for seg en form for en aktivitetsløype for barn, for å kunne tiltrekke seg flere barnefamilier til Grinde. En bål plass ser de for seg kunne vært anlagt på Stegahammaren også kalt “utsikten” som ligger like over gården deres. Herfra er det fin utsikt over kulturlandskapet.

De har merket en økning i bruken av traktorveien ved Engjasete da tilgjengeligheten her er blitt mye bedre, men ønsker også at Grinde skal bli lettere tilgjengelig for besøkende. I tillegg ønsker de at området kunne blitt brukt mer i undervisningssituasjoner for barneskoleelever og barnehagene i Leikanger.

Vi diskuterte også en *Grindedag* som kunne vært arrangert i forbindelse med «Fruktbare Dagar» i Leikanger, som er arrangert av «Opplev Leikanger». De fortalte oss at det var det et arrangement, en årlig samling av alle UKL-områdene i landet hvor også riksantikvaren var til stede, som ble arrangert på Grinde i 2010. Da var det blant annet omvisning i kulturlandskapet hvor grunneierne var med som guider, matservering og konsert. Det var da en stor opprydding her i forkant for å gjøre i stand.

Om besøkstallet øker på Grinde-Engjasete trengs det nok fasiliteter som hjelper å holde området ryddig og tiltalende som et toalett og søppeldunker. Hva vil det koste og hvem skal vedlikeholde det? Dette var noe som Ole Erik og Hilde Grinde tok opp under intervjuet med oss.

29.11.17. Møte med Roald Lunde og Jon Erling Oppedal, gårdbrukere og grunneiere som i dag driver Grinde aktivt

Vi ville snakke med de aktive gårdbrukerne om deres synspunkter og opplysninger om landskapet og hvordan de ser for seg utviklingen på Grinde-Engjasete. De var enige om at parkeringsmulighetene på Grinde-Engjasete ikke er den beste og at det ikke er kjekt når besøkende parkerer slik at de ikke kommer forbi med traktor. Det er et område ved Engjasete der hvor turstien til Mælen starter. Arealet er felles og eid av grunneierne. Dette er et areal hvor det kan opparbeides en god parkeringsplass. I dag er det flere besøkende som parkerer her for å gå på tur i området. Veien burde også opparbeides og helst oppgraderes fra grus til asfalt mot Engjasete. Ellers kunne Jon Erling Oppedal tenke seg å bruke et lite område som

ligger ved svingen på Eineberg til parkering. I dag brukes dette området til oppbevaring av blant annet høyballer.

Gårdbrukerne mente at for å få flere besøkende til Grinde-Engjasete må hele infrastrukturen forbedres, fra det farlige veikrysset fra hovedveien og langs den svingete og smale veien oppover til gårdene. Dette er nødvendig også for at veien eventuelt skal tåle en økning i trafikken. Det går en bro over Grindselvi helt øverst ved det midlertidige anleggsområdet. Det er lettere å bruke bil på andre siden av elva og det kan være en alternativ tilkomst dersom det anlegges en bedre bro lenger nede i dalen, som vil gi muligheter for at besøkende også kan gå fra Huksdalen. I tillegg er Jon Erling Oppedal interessert i å enklere komme til markene som ligger på Grinde siden, nede ved elven, for å enklere drive skjøtsel. Det er svært bratt på Grinde siden ned fra traktorveien og ned mot Grindselvi, til dette området som er en hagemark og slåttemark (Fig. 11). Derfor vil en bro gjøre det enklere å komme til med traktor og holde området i god hevd.

For dem som ikke er kjent i området så kan det være vanskelig å finne frem og vite hvor man kan gå, da det ikke er noe som forteller om opplevelser eller hvor du kan gå i landskapet. Roald Lund og Jon Erling Oppedal er enige i at noe skilting i landskapet kunne vært bra for besøkende her.

Vi snakket om at for å få opp aktiviteten her for det utvalgte kulturlandskapet kunne det vært arrangert en dugnadsdag eller man kan bruke området til kursvirksomhet. Man kan bruke naturen mer med å lage til stier som folk kan bruke til å utforske kulturlandskapet. Vi fortalte om Hilde og Ole Erik Grinde sine ideer om å ta imot flere barneskoleklasser og barnehager, og det var Roald Lunde og Jon Erling Oppedal positive til. Men de fortalte at kommunen ikke har så mye penger til dette og at det oftest blir turer som barna kan gå til uten transport. Så for å få mer besøk fra dem så trenger kommunen mer penger til dette. Vi gjenfortalte også ideene om gapahuk og bål plass, som de også var positive til. De så gjerne for seg en turløype som kunne gå fra huset til Arthur Sæbø og opp til området for den foreslåtte gapahuken.

Å holde landskapet åpent og i god hevd tar det mye tid og ressurser, og i dagens situasjon har ikke gårdbrukerne tid til å drive et eventuelt besøks senter. De er også redd for at om det kommer et senter så kan midler forsvinne fra tilskuddsmidlene som går til skjøtsel. Gårdbrukerne mener ellers at det er viktig at området blir mer tilgjengelig for folk, og at mer informasjon kommer ut. Kulturlandskapet her fortjener å bli reklamert for.

14.03.18 Møte med Opplev Leikanger/Distriktssenteret v/ Roar Werner Vangsnes

På møtet ble det tatt opp hva Opplev Leikanger kan bidra med for å skape økt aktivitet på Grinde-Engjasete. Muligheten for å arrangere en *Grindedag* i regi av "Fruktbare dager" var en noe de kunne se på. Også å ha informasjon på *Opplev Leikanger* sin hjemmesidene om Grinde-Engjasete og utvalgte kulturlandskap var noe de var positive til.

Roar Werner Vangsnes tok også opp det med verdiskaping av kulturlandskapet. Om det blir vanskelig å få til bygging av et fysisk senter i første omgang, bør hovedfokuset være på å fremme kulturlandskapet. Gjerne få til arrangerte rundturer i landskapet med skilting og guide. Hvordan skape lokal interesse for UKL-området ved å kombinere det med andre brukergrupper som barnefamilier på tur og andre som bruker området som rekreasjonsområde.

Han nevnte også sammenslåingen av den nye storkommunen Sogndal som er Balestrand, Leikanger og Sogndal i dag. Der vi burde se på hvordan Leikanger og Grinde kunne utmerke seg og bli et naturlig stoppepunkt i den nye kommunen.

Rundt temaet om verdiskaping fikk vi se et prosjekt Distriktssenteret har hatt i Skárfvággi/Skardalen i Kåfjord kommune i Troms, som også er et UKL-område. Skardalen er et typisk eksempel på en sjøsamisk bygd, tradisjonelt bosettingsmønster og lang tradisjon i driftsformer. Der det er satsing på guiding i landskapet med opplevelser som fiske, grilling rundt bålet og historier fra kulturlandskapet for de besøkende.

Det ble tatt opp at veien opp til Grinde-Engjasete er smal og dårlig, noe som fører til problemer med å få større transportmidler opp. Det at man ikke kan få opp større busser gjør det vanskelig å ta imot større grupper med besøkende. En mulighet kan være å leie minibusser til aktivitetsdager som kan frakte de besøkende opp til Grinde. Parkeringsmulighetene i området er i tillegg dårligt i dag, og det bør utarbeides en plan for parkering på Grinde. Han drøftet også å kombinere skilt og tur som å etablere informasjonsskilter i tilknytning til S1 –Sognefjordvegen, som går over Grinde-Engjasete.

Opplev Leikanger har et pågående prosjekt med å etablere skilt rundt om i kommunen som de kaller "Skiltprosjektet". Det er viktig å la lokalbefolkningen få en tilknytning til landskapet og med å kombinere ulike brukere og instanser vil kommunen, skoler, barnehager med grunneiere få en felles kobling til landskapet.

14.03.18. Møte med Ordfører Jon Håkon Odd i Leikanger kommune og Per Holen

Vi ville med dette møtet spørre ordføreren direkte om hva han tenker om kulturlandskapet på Grinde-Engjasete, få høre synspunkter og opplysninger om landskapet og hvordan de ser for seg en utviklingen.

De mente at det er mulig å etablere et mer naturlig turområde på Grinde-Engjasete i tilknytning til S1-Sognefjordvegen som går her. Vi formidlet grunneiernes ideer og positivitet om besøk fra barnehage og barneskole, men dessverre mente de at dette er vanskelig å få til på grunn av begrensningene med å ta seg frem med transportmidler.

De var enige med oss om at det må reklameres mer for kulturlandskapet her og at kommunen kunne være den som gjorde noe med dette. Det ble ellers påpekt at det i dag er en manglende generell lokal forankring og interesse i det utvalgte kulturlandskapet. Interessen må opp og informasjonen må ut. Igjen kommer spørsmålet om hvor penger til et eventuelt informasjons-/besøkscenter skal komme fra.

9 Diskusjon

Diskusjonen omhandler ulike tiltak som er en gjenganger hos andre sentre og som er aktuelle for å utvikle Grinde-Engjasete, med innspill fra grunneiere og offentlige etater og våre observasjoner.

9.1 Skilting og informasjon

Grinde mangler i dag en innfallsport eller utkikkspunkt for besøkende som viser at man er i et utvalgt kulturlandskap. Rapporten "Informasjon om grafisk profil for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket" er et godt hjelpemiddel til hvordan skilter kan utformes. Skiltene for utvalgte kulturlandskap bør plasseres i eller like ved det utvalgte kulturlandskapet. Steder hvor et innsyn eller utsynsskilt kan stå er i nærheten av hvor man kommer til kulturlandskapet, eller det kan være plassert i kulturlandskapet for å vise frem UKL-området.

Fylkesmannen viste tidlig interesse å få til skilter på Grinde med informasjon om kulturlandskapet, naturtyper og jordbruksmetoder for besøkende. Og i mars i år fikk vi beskjed fra Trude Knutzen Knagenhjelm om at hun jobber med å samle en samarbeidsgruppe som skal jobbe med å få til et informasjonsskilt på Grinde.

På grunn av uoversiktlig avkjørsel fra Fv55 så er det vanskelig å sette informasjonsskilt eller innsyn/utsynsskilt her da det er vanskelig å stoppe opp for å lese, i tillegg til at man ikke ser inn i kulturlandskapet herfra. Det bør være skilter langs Fv55 som tidligere forteller at man nærmer seg Grinde og et utvalgt kulturlandskap, gjerne med et serverdighetsskilt. Dette må tas opp med Statens Vegvesen. Det kan være bra med veibeskrivende skilt som viser hvor man kan parkere og turskilt som viser retning til turstier tidligere, om man ikke er kjent i området eller er sikkert på hvor man skal gå. Merkehåndboka sine symboler er absolutt noe å ta i bruk på Grinde-Engjasete da de er symboler folk kjenner igjen og vet hva betydningen av.

Andre steder som kan være aktuelle for informasjonsskilt om Grinde-Engjasete og gjerne med kart er Leikanger sentrum eller Hermansverk og Hella ferjekai, slik at folk som stopper her kan lese mer om hva som er å se og gjøre i Leikanger kommune. Evt. også i Sogndal sentrum og ved Dragsvik og Vangsnes ferjekaiene. Dette er tatt med etter egne observasjoner.

For å få informasjon om Grinde-Engjasete og kulturlandskapet her så er det flere kommunikasjonskanaler som er tilgjengelig, men som ikke er i bruk i dag. Når man søker etter "Grinde-Engjasete" i søkefelt på internett kommer det opp flere faglige artikler om det

utvalgte kulturlandskapet her, men det mangler noe mer om innbydende informasjon som forteller at man er velkommen til å oppleve kulturlandskapet her.

Dersom aktører som *Opplev Leikanger*, Leikanger kommune og *Sognefjord.no* hadde informert om Grinde-Engjasete på sine nettsider ville folk lettere kunne lest om området før de besøker det. Leikanger kommune sin nettside er en mulighet hvor det kunne stått informasjon om området, hva som er her og hva som blir gjort for å skjømte kulturlandskapet og gjerne ha link videre til Landbruksdepartementet sine nettsider med mer informasjon.

Opplev Leikanger sin nettside er også et godt alternativ for hvor det kunne stått informasjon om Grinde-Engjasete. Under «Verd å sjå» kategorien på nettsiden kan man trykke videre innpå og lese om følgende: Kvinnafossen, Baldersteinen, prestegardshagen, Leikanger kyrkje, tinghuset, Sorenskrivar-garden, blømande Leikanger, skrivareiki og fylkesmanns-garden. Her kunne det vært en egen side for Grinde-Engjasete for å opplyse om hva mer som er å se i Leikanger. (Opplev Leikanger, 2018b)

Sognefjord.no er en nettside hvor det er samlet informasjon om overnattingssteder og hva som er å gjøre, hva som skjer og om fjordbygdene som f. eks. Leikanger, Vik, Flåm, Årdal, Skjolden og Aurland. Men det er dessverre ingen informasjon om Grinde-Engjasete under informasjonen om Leikanger.

9.2 Tilkomst og parkering

Per i dag er det ingen gode opparbeidede parkeringsplasser for besøkende, de parkerer stort sett der det er plass langs veien for dem å stå når de er på tur i området eller stoppe for å se på landskapet. For bøndene er det viktig å få samlet bilene til de besøkende slik at de ikke står i veien for deres arbeid osv. To områder som bøndene kunne tenke seg å opparbeide til parkering er ved felles tomt på Engjasete hvor turstien til Orrasete begynner og ved Eineberg. Begge stedene blir brukt til oppbevaring av diverse utstyr og høyballer i dag.

Dersom det blir utarbeidet en parkering ved Engjasete må veidekket forbedres, helst få asfaltdekke. Også fordi et besøkssenter bør lokaliseres i tilknytning til god infrastruktur bør veien oppgraderes for at det skal bli lettere for besøkende å komme til.

Jon Erling Oppedal ønsker en enklere tilkomst med traktor til slåttemarken og hagemarken som ligger nord ved Grindselvi, fordi det er vanskelig å komme til og var den som foreslo en bro her. Han vil da kunne få slått disse markene bedre og det vil bli en finere helhet i

landskapet her. På grunn av den uoversiktlige avkjørselen fra Fv55 til Grinde vil en bro mellom Grinde og Huksdalen gjøre S1 til en tryggere turvei. Også for å få bedre tilgang til Grinde via Huksdalen og til S1 så kan en bro over Grindselvi være et godt tiltak. Dette er noe en ingeniør må utrede i forhold til endelig plassering og konstruksjon.

9.3 Aktiviteter

Det er ingen faste aktiviteter i området for besøkende, derfor tenker vi at en *Grinde dag* eller aktiviteter som kunne vært i tilknytning med *Opplev Leikanger* sine «Fruktbare Dagar». Da kunne studenter ved landskapsplanlegging med landskapsarkitektur studiet på Høgskulen på Vestlandet avd. Sogndal være med som frivillige. De vil få kunne jobbe med å vise jordbruksteknikker og kulturlandskapet til besøkende, og kunne få en fin attest for dette. Dette er noe som selvfølgelig må avtales bedre med Høgskulen, men er noe som vi ser på som et godt faglig tiltak.

En *Grindedag* ville gitt mye oppmerksomhet rundt kulturlandskapet her og jordbrukstradisjonene, noe som kan føre til mer interesse og ledet til flere besøkende og flere interesserte aktører. Dugnad dager er også noe som kunne blitt arrangert, hvor interesserte kunne fått bli med på å hjelpe til med rydding i kulturlandskapet og lære mer om teknikker. Ellers er det aktiviteter som å la besøkende få prøve seg på jordbruksteknikker og guiding i landskapet som kunne vært aktuelle å arrangere. Guiding er noe som kunne blitt gjort sammen med aktiviteter for å gi en enda mer autentisk opplevelse av kulturlandskapet sin helhet.

Roar W. Vangsnes fra *Opplev Leikanger* var positiv til å kunne få til en *Grinde dag* med aktiviteter. Dette er absolutt noe som kan planlegges videre når det kommer til hvilke aktiviteter som skal være på en slik dag.

9.4 Besøks-/Informasjonssenter

For et besøkssenter på Grinde kan det hentes mye inspirasjon fra sentrene vi har sett på i oppgaven. Et besøkssenter har en mer vid betydning og har flere funksjoner og fasiliteter enn et informasjonssenter, og vi ser for oss at det er et besøkssenter som passer best på Grinde-Engjasete.

Som på et friluftsmuseum kunne man fått til et gammelt bygdetun som en samlingsplass for det utvalgte kulturlandskapet, hvor tunet på Engjasete er godt egnet da det ligger et stykke fra

hvor grunneierne bor og likevel ligger nær flotte slåtte- og hagemarker. Her kunne et av bygningene også blitt brukt til utstilling med redskaper og hatt informasjon om bruken. Fra vitensenter kan man ta inspirasjon fra å la besøkende delta aktivt i utstillingen, her vil det passe å la dem få prøve styving og lauving og evt. hesjing som er tradisjonelle jordbruksmetoder. Dette kan være en aktivitet på bestemte dager når gårdbrukerne eller noen andre kan være med og vise dette.

Visjonen til besøkssenter nasjonalpark er at senteret skal fungere som en åpen dør til naturen og stimulere for gode naturopplevelser, dette er noe som passer godt på Grinde-Engjasete da fokuset skal være på kulturlandskapet og jordbrukstradisjoner. Hvor man i tillegg til utstillinger kunne fokusert på guiding og fortelling. Dette er ikke noe som må gjøres av grunneiere og gårdbrukere, men av noen som ønsker å jobbe med å fortelle om utviklingen til og om kulturlandskapet.

Et senter her må inneholde informasjon om kulturlandskapet og jordbrukstradisjonene som gjør landskapet her spesielt. Hvordan skjøtselen og bruken av landskapet er og gjerne ha mye bilder. Videoer i tillegg til informasjonsskilt som på De Heibergske Samlinger - Sogn Folkemuseum er en flott måte å visualisere formidlingen. Lyngheisenteret viser også film fra kystlyngheiene, noe som kan gi besøkende et bedre inntrykk enn bare bilder og tekst.

Fordi mange besøkssenter har noe matutvalg er det naturlig at også på Grinde kan det være en kafé hvor besøkende kan kjøpe noe, evt. bare sitteplasser hvor de kan nyte medbrakt. Med steder man kan spise så kommer det søppel og det er viktig å få en ordning på hvem som tar ansvar på å tømme søppeldunker osv. Det burde da være ansatte som tar seg av salg og rydding, og det er noe som kunne vært i sesongen eller bare på søndager for å se interessen for matutvalg. Toaletter er også noe det vil bli forespørsel om dersom det blir flere besøkende og det blir bygget et senter, og med det vil det bli en del planlegging rundt vann og strøm. Evt. Gjøre som Stendörren og ha portable toaletter i sesong eller oppstartsfasen til senter. Vi ser for oss at et besøkssenter her burde være sesongbasert fra mai til september/oktober. Også lokal produserte produkter er noe som går igjen som salg hos andre sentre.

På selve Grinde er det ingen eksisterende bygninger som vi tenker kunne blitt gjort om til et senter da de ligger veldig tett innpå bolighus. Ingen av dem som bor på Grinde ønsker at det skal komme besøkende tett på hvor de bor og gjerne begynne å banke på hos dem for informasjon eller lån av toalett osv. Muligheten for å bruke en eksisterende bygning ligger

enda på Engjasete hvor det står bygninger som ikke er i bruk i dag, og som ikke ligger for tett innpå for bolighus. Men disse bygningen må restaureres og det trengs penger til dette.

I utgangspunktet virker det vanskelig for dem som bor i området å ha ansvar for et fysisk besøkssenter da de selv ikke ønsker å «drive butikk». Dette har også kommunen og Fylkesmannen sett på som litt vanskelig å få til da noen faktisk må drive det og få det til å gå rundt. Grunneierne drøftet tankene om en bål plass og en gapahuk i området som kunne være for både dem som bor på Grinde og besøkende. De ser for seg at med noe trekker oppmerksomhet til området og øker interessen for Grinde-Engjasete. En gapahuk kan være med på å registrere hvor mange som besøker området. Det vil gjerne være mer rettet mot barnefamilier på tur.

Vanskeligheter rundt å ha et besøkssenter vil være drift og vedlikehold. Hvem skal drive dette og hvem skal sitte igjen med en evt. fortjeneste? Noen må ta initiativet til å søke midler for oppstart av et senter og lage en fremdriftsplan for dette. Kommunen er interessert i å sette av penger til formidling av informasjon på Grinde, men trenger en langsiktig plan for det i tillegg til å se en økning i besøkende til området.

10 Konklusjon

I denne oppgaven har vi sett på kvalitetene som UKL-området Grinde-Engjasete har. Vi har videre sett på tiltak som vil være nødvendige for å få til et besøkssenter i området. I diskusjonen og visjonsplanen har vi tatt frem viktige elementer som ulike typer skilter for området, parkering, vei, aktiviteter for besøkende, mer informasjon utad og på internett og innhold i et besøkssenter.

Innholdet i et senter her bør være: informasjon i tillegg til visuelle bilder og videoer, utstillinger med redskap, sitteplasser og evt. salg av mat og lokalproduserte produkter, toaletter og søppeldunker. Informasjon, skilt og aktiviteter er tiltak som kan utføres før oppstart av et senter.

Konklusjonen for oppgaven vår er en visjonsplan som er illustrert i figur 24 og figur 25, som er et framlegg med tiltak som bør iverksettes for å utvikle Grinde-Engjasete. Visjonsplanen er vår anbefaling av tiltak for å øke aktiviteten og som enklere kan føre til oppstart av et besøkssenter. Vi har valgt å gå for restaurering av eksisterende bygg for å unngå inngrep i naturen som medfølges av bygging av en helt ny bygning.

Vi legger frem at bygningsmassen som står i det første tunet på Engjasete er bygninger som bør undersøkes nærmere mht. utvikling av et besøkssenter. Det gjelder både kulturhistoriske kvaliteter bygningene måtte ha og som kan kvalifisere til restaureringstiltak, bygningenes lokalisering i området, og bygningenes muligheter for utvikling av et besøkssenter. Hele tunet kan brukes for å gi et helskapiig inntrykk av kulturlandskapet og for å vise tradisjonene her.

Informasjon og aktiviteter

Mer informasjon utad, i landskapet og på internett er nødvendig for at besøkende skal få lære mer om Grinde-Engjasete. De må få informasjon om at de befinner seg i et kulturlandskap og hva det innebærer. Nettsidene til Leikanger kommune, *Opplev Leikanger* og *Sognefjord.no* er gode kommunikasjonskanaler for å lese om hva som er å se og oppleve i Leikanger.

En *Grindedag*, som kan være i tilknytning til «Fruktbare Dagar», et tiltak som *Opplev Leikanger* står for, kan inneholde guiding i landskapet og aktiviteter som styring for interesserte. Noen må ta initiativ til å arrangere dette, men vi tenker det er mange aktører som

kan bidra. Blant annet kan studenter fra studiet Landskapsplanlegging med landskapsarkitektur ved Høgskulen på Vestlandet være med å bidra.

Skilt i kulturlandskapet

For å synliggjøre kulturlandskapet er skilting i området nødvendig. Det bør være skilt i tilknytning til naturtypene med informasjon om naturverdier, kulturhistorie og lauvbruksmetoder. I første omgang vil det være enklest å plassere slike skilt langs Grindsvegen og Engjasetvegen, for å ikke komme i konflikt med arealbruken i området. Skiltene skal være lette å plassere, godt synlige og skal være utformet etter malen fra *Form til fjells* (Form til fjells, 2013). Det bør også etableres skilt med retningspil med henvisning til hvor man skal kjøre for å finne parkering, tursti, *møteplassen*, evt. besøkssenter i kulturlandskapet. Svingen ved fellestunet (Fig. 14) er en plass hvor det bør skiltes, med direksjon for å finne parkering videre oppe i landskapet. Ved området på Eineberg (Fig. 19) bør det også skiltes videre til flere parkeringer oppe ved Engjasete.

Bro over Grindselvi

Over Grindselvi bør det bygges en bro som kan brukes av gårdbrukerne for enklere tilkomst for å slå markene sine, i tillegg til at den også på en god måte knytter Grindsdalen og Huksdalen sammen. S1 turstien kan da gå her i stedet for nedom Fv55, dette vil gjøre ferdselen for turgåerne tryggere.

Eineberg

Området ved den krappe svingen på Eineberg (Fig.19) er et godt utgangspunkt for å anlegge en møteplass for folk inkl. parkering for noen få biler med utsiktsskilt (Fig. 20). Det er allerede en opparbeidet lagringsplass her. Og det er et godt egent område for et utkikkspunkt da det ligger sentralt i kulturlandskapet og har en flott utsikt over landskapet og fjorden.

Det må jevnes ut bedre og det bør settes opp gjerder da det går sau på beite i området. Møteplassen ligger tett inntil flere styvingstrær, og for å skjerme trærne bør det være tiltak

mot vest, f.eks. en mur. Her vil vi også anbefale å sette innsynsskiltet til *utvalgte kulturlandskap*. Det vil også være en fin plass å sette opp benker med bord for å kunne bruke stedet som rasteplass. Da må det settes opp søppeldunker for å holde området fint. Planforslag for området på Eineberg vises i figur 24, med parkering og plassering av utsynsskilt som er illustrert i figur 20.

Figur 19: Området på Eineberg som i dag er lagringsplass og beite.

Figur 20: Illustrasjon for innsynsskilt for utvalgte kulturlandskap.

Engjasete

Tiltak vi mener må utarbeides er forbedring av veien som utvidelse og møteplasser for biler der det er mulig. Engjasetvegen bør helst få asfaltdekke. Forbedring av veien samt opparbeiding av parkeringsplasser ved Engjasete må til før et senter kan bygges her. Dette vil lette problemene som er i dag ved at folk parkerer rundt på området. I tillegg vil man oppnå at færre vil kjøre seg fast.

Senter

Avhengig av bygningshistoriske kvaliteter må det restaureres for å beholde det autentiske inntrykket med evt. følge antikvariske retningslinjer. Det anbefales å ta kontakt med kulturavdelingen i Sogn og Fjordane fylkeskommune for å få en vurdering. Bygningene bør ellers være inndelt med sitteområder som kan ha flere funksjoner, f.eks. til matservering, konferanse- og kursrom som kan leies ut. Utstillinger bør være i et eget rom.

Det bør være toaletter i senteret. I oppstartsfasen kan det være portable toaletter ute evt. ved parkering.

Vi tenker at senteret er åpent i sommersesongen fra mai til oktober, da "Fruktbare Dagar" ofte er første helgen i oktober. En mulighet er åpent hus med gratis inngang, men med betaling for å se utstillingene. Utsalg av lokale produkter kan være fast inventar eller det kan være faste utsalgsdager for å trekke mer oppmerksomhet.

Figur 21: Låve i forfall på Engjasete

Det er allerede et lite grusområde for parkering, med plass for maks tre biler (Fig. 22). I tillegg tenker vi at det er mulig å lage parkering på marka, som i dag er slåttemark (i ekstensiv bruk) med mye gjengroing, fremfor tunet på Engjasete (Fig. 23). Området her må fylles ut for å få til parkering.

Figur 25 viser et planforslag for utvidelse av parkering her i tillegg til utvidelse av veien opp. Denne figuren viser også ny parkering mot turvei, opparbeiding av veien dit og tunet.

Figur 22: Eksisterende parkering på Engjasete.

Figur 23: Marken hvor det kan opparbeides parkering, fremfor tunet.

Utstilling

Utstillingene bør bestå av plansjer med informasjon om styvingstrærne, lauvings- og høstingsmetode i tillegg til naturtypene: slåttemark, høstingsskog, lauveng, hagemark, frukthage og ulike naturbiotoper i området. I tillegg bør utstillingene ha informasjon om det historiske perspektivet til Grinde-Engjasete. Om hvordan fjord til fjell gradienten er blitt utnyttet med fiske i fjorden, gårdsdrift i dalsiden og stølene til fjells. Utstyr som er blitt brukt til lauving og styving visualiserer og kan bli supplert med videoer om bruken.

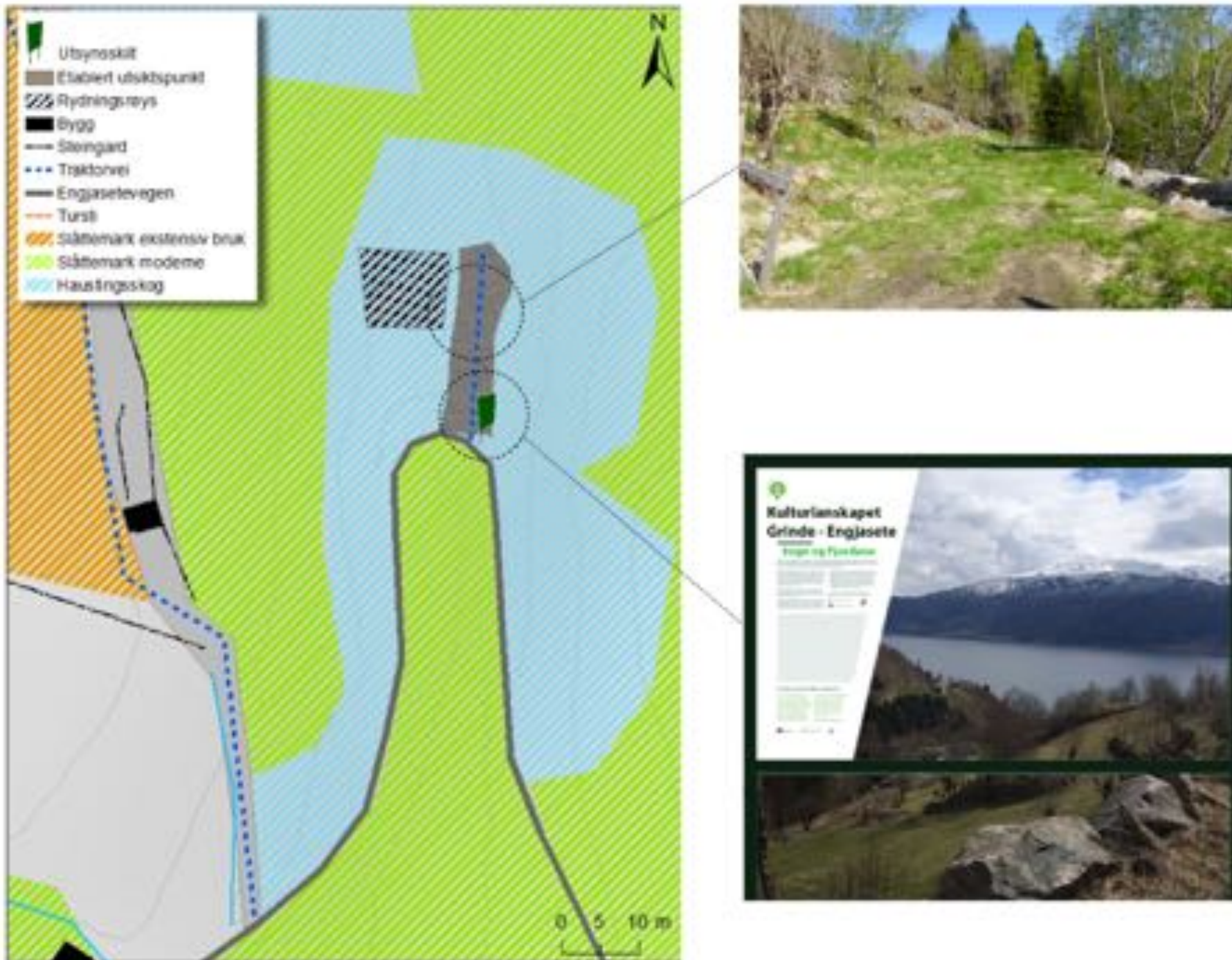
Det kan også være informasjon om steder folk kan gå for å oppleve ulike naturforhold, også om turene til stølene.

Oppstart av senter

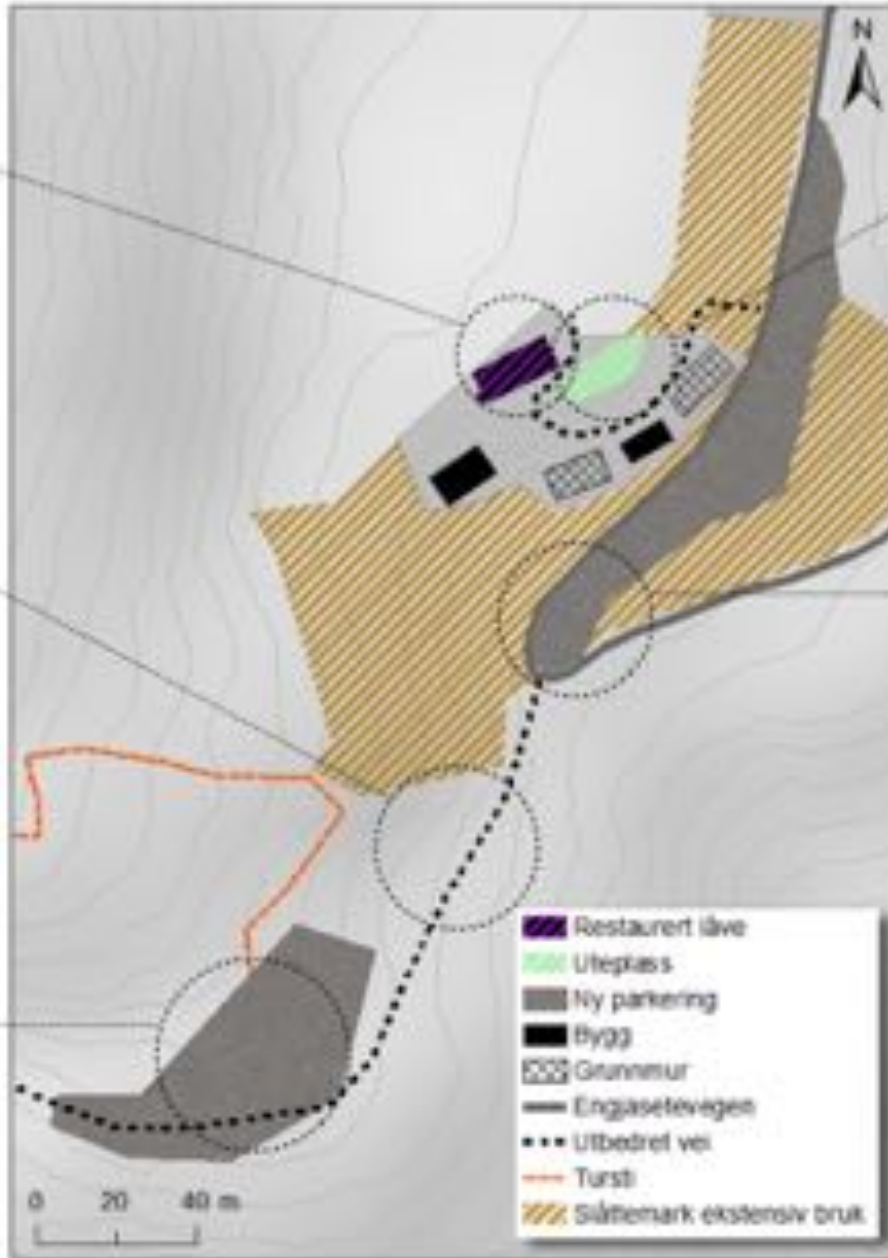
Det må være aktører som ser verdien i området og som ønsker å starte et senter her. Det kan være et samarbeid av flere aktører som Fylkesmannen, Fylkeskommunen, Leikanger kommune, *Opplev Leikanger*, Høgskulen på Vestlandet, Riksantikvaren, Den Norske Turistforeningen, grunneierne og private.

Aktørene som vil starte opp prosjektet med et senter må vurdere organisasjonsform, f.eks. en stiftelse. For arbeidet med Ormelid er det opprettet en stiftelse, som tar vare på og forvalter bygninger, inventar og kulturlandskapet. Det må opprettes et styre, en faglig referansegruppe og det må lages planer som omhandler økonomi i forhold til oppstart og drift i tillegg til hvordan senteret skal drives.

Det er trolig flere steder man kan søke om midler. Åpningstider, servering og salg er også noe som må diskuteres og organiseres.

Figur 24: Visjonsplan for Eineberg.

Figur 25: Visjonsplan for Engjasete.

Litteraturliste og kilder

Brosjyrer

Landbruksdirektoratet og Miljødirektoratet. (2009). *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket*. [Brosjyre] Oslo: Landbruksdirektoratet og Miljødirektoratet.

Fylkesmannen i Aust- og vest- Agder. (2017). *Skjøtsel av automatisk freda kulturminner og bakkemurer*. Tilskudd til regionale miljøtiltak i jordbruket i Aust-Agder og Vest-Agder 2013-2017 [Brosjyre] Aust- og vest-Agder Fylkesmannen.

Litteraturliste

Austad I. & Hauge L. (1999). *Høstingsskog*. I: Norderhaug, A. (red). *Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle kulturmarker*. Oslo: Landbruksforlaget.

Austad I. & Norderhaug A. (1999). *Lauveng*. I: Norderhaug, A. (red). *Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle kulturmarker*. Oslo: Landbruksforlaget.

Austad, I. & Øye, I. (2001). *Den taradisjonelle vestlandsgården med kulturbiologisk system*. Kulturminner og miljø. forskning i grenseland mellom natur og kultur. NINA/NIKU. Norges forskingsråd

Framstad, Lid, Moen, Ims, Jones. (1998). *Jordbrukets kulturlandskap: Forvaltning av miljøverdier*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hauge, L. (1992). *Kulturlandskap og kulturmarkstypar i Leikanger kommune*. kulturlandskap i Sogn og Fjordane, bruk og vern. (rapport nr. 11) utgiver Sogn og Fjordane distriktshøgskule.

Hauge, L. Austad, I. (2016). *Kulturlandskapet på Grinde-Engjasete, Leikanger kommune. Naturtypekartlegging, ferdelsårer og enkle informasjonstiltak (1/2016)* Hentet fra: <http://hdl.handle.net/11250/2382773>

Hauge, L. Austad, I. (1999). *Hagemark*. I: Norderhaug, A. (red). *Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle kulturmarker*. Oslo: Landbruksforlaget

Kielland, J. Losvik, M.H. & Norderhaug, A. (1999). *Åpen slåttemark*. I: Norderhaug, A. (red). *Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle kulturmarker*. Oslo: Landbruksforlaget

Kvamme, M. 1998. Sluttrapport, *vegetasjonshistoriske undersøkelser*. I: Austad, I (red). Den tradisjonelle vestlandsgården som kulturbiologisk system. Modellområder Havrå, Grinde og Ormelid. NFR-MU-prosjekt 107807/730. Utvidet sluttrapport Høgskulen i Sogn og Fjordane.

Lutgens, F. K., Tarbuck, E. J., Tarsa, D.G. (2014). *Essentials of Geology, Global Edition*. Boston: Pearson Education Limited.

Moen, A. (1998) *Nasjonalatlas for Norge: Vegetasjon*. Hønefoss: Statens kartverk.

Norderhaug, A. Frøyland, M. Søråas, A. & Østebrøt, A. (1999). *Gamle kulturmarker - en viktig utfordring. Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker*. Oslo: Landbruksforlaget.

Puschmann, O. (2005). *Nasjonalt referansesystem for landskap : Beskrivelse av Norges 45 landskapsregioner* (Vol. 10/2005, NIJOS-rapport (trykt utg.)). Ås: NIJOS, Norsk institutt for jord- og skogkartlegging.

Internettkilder

Aarrestad, P.A. & Vandvik, V. (2000). *Vegetasjonsendringer i vestnorsk kystlynghei – effekter av skjøtselsformene brann og sauebeite ved rehabilitering av gammel lynghei på Lurekalven i Hordaland*. – NINA fagrapport 044: 1 - 60 . Hentet 14.05.18 fra: <http://www.nina.no/archive/nina/pppbasepdf/fagrapport/044.pdf>

Artsdatabanken (2018). *Artskart*. Hentet 1.5.2018 fra: <https://artskart.artsdatabanken.no>

Austad, I. Hauge, L. (2009). *Grinde – Engjasete. Nasjonalt kulturlandskap og referanseområde for lauvbruk. Skjøtselsplan for kulturlandskapet*. (09-2009). Hentet 05.03.18 fra: <http://hdl.handle.net/11250/149583>

Fylkesatlas (u.å). *Friluftsliv og reiseliv. Lokalt viktige friluftsområde (FRIDA)*. Hentet 05.04.18 fra: <https://www.fylkesatlas.no/>

Hatten, L. Katerås, F. Mogstad, D.K. Hoel, R. Løvdal, J. Askhaven, C. Stuberg, K. og Solli, P.G. (2017). *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket - nye områder 2017-2020 Tilråding til Landbruks- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet*. Hentet 16.03.18 fra: <https://www.regjeringen.no/contentassets/11570e276d0b441191c978a3468359af/rapport-kulturlandskap.pdf>

Landbruksdirektoratet (u.å.1). *Bakgrunn og formål. Utvalgte kulturlandskap i jordbruket*. Hentet 27.04.18 fra: <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/miljo-og-okologisk/kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap#bakgrunn-og-formaal>

Landbruksdirektoratet (u.å.2). *Sogn og Fjordane: Grinde - Engjasete*. Hentet 27.04.18 fra: <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/miljo-og-okologisk/kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap/sogn-og-fjordane-1>

Landbruksdirektoratet (u.å.3). *Sogn og Fjordane: Hoddevik - Liset*. Hentet 27.04.18 fra: <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/miljo-og-okologisk/kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap/sogn-og-fjordane-2>

Landbruksdirektoratet (u.å.4). *Sogn og Fjordane: Ormelid*. Hentet 27.04.18 fra: <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/miljo-og-okologisk/kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap/sogn-og-fjordane-3>

Leikanger kommune (2017). *Hjortejakta 2016 - fellingsresultat*. Hentet 10.5.2018 fra: <http://www.leikanger.kommune.no/hjortejakta-2016-fellingsresultat.5962968-163028.html>

Lierne Nasjonalparksenter (2018). *Om besøkssenteret*. Hentet 06.05.18 fra: <https://nasjonalparken.no/om-senteret/>

Länsstyrelsen Södermalands län (2018a). *Stendörren*. Hentet 10.04.18 Fra:

<http://www.lansstyrelsen.se/Sodermanland/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/nykoping/stendorren/Pages/index.aspx>

Maihaugen (u.å.) *Frivillige*. Hentet, 06.05.18 fra: <https://maihaugen.no/Om-Maihaugen/Frivillige>

Meisingset, Brekkum, Loe, Aarhus, Lande, Rivrud & Mysterud (2012). *Hjortemerkeprosjektet i Sunnfjord og Sogn – Sluttrapport*. (Bioforsk rapport nr. 98/2012). Hentet 19.4.2018 fra: <http://www.leikanger.kommune.no/getfile.php/2077512.1685.pptbtbyew/Hjortemerkeprosjekt+i+Sunnfjord+og+Sogn+sluttrapport.pdf>

Merkehåndboka (u.å.). *Symboler* Hentet 16.05.18 fra: <http://www.merkehandboka.no/symboler/>

Meteorologisk institutt (2018). *månednormaler for middeltemperatur og nedbør fra 1961-1990 for Leikanger, Kinn og Jostedal*. Hentet 2.5.2018 fra: http://sharki.oslo.dnmi.no/portal/page?_pageid=73_39035_73_39080&_dad=portal&_schema=PORTAL

Miljødirektoratet (2015a). *Innfallsporster Informasjonspunkt, startpunkt og utkikkspunkt (M 417 / 2015)*. Hentet 20.03.18 fra : <http://www.miljodirektoratet.no/Documents/publikasjoner/M417/M417.pdf>

Miljødirektoratet (2015b). *Besøkssenter nasjonalpark Hardangervidda*. Hentet, 06.05.18 fra: <http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Verneomrader/Norges-nasjonalparker/Hardangervidda/Hardangerviddas-nasjonalsentere/>

Miljødirektoratet (2015c). *Besøkssenter nasjonalpark Jotunheimen*. Hentet, 06.05.18 fra: <http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Verneomrader/Norges-nasjonalparker/Jotunheimen/Norsk-Fjellmuseum/>

Miljødirektoratet (2015d). *Besøkssenter nasjonalpark Reisa*. Hentet, 06.05.18 fra: <http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Verneomrader/Norges-nasjonalparker/Reisa/Halti-nasjonalsentere/>

Miljødirektoratet (2016). *Om utvalgte naturtyper*. Hentet 21.05.18 fra: <http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Arter-og-naturtyper/Prioriterte-arter/Utvalgte-naturtyper/>

Miljødirektoratet (2017). *Retningslinjer for autorisasjon og re-autorisasjon av besøkssenter*. Hentet, 06.05.18 fra <https://soknadssenter.miljodirektoratet.no/Soknader/Info.aspx?id=14&soknadsaar=2018&Menyvalg=SOKNADSENTER>

Miljødirektoratet (2018). *Norges nasjonalparker*. Hentet, 06.05.18 fra: <http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Verneomrader/Norges-nasjonalparker/>

Miljødirektoratet (u.å.). *Autorisasjonssøknad*. Hentet, 06.05.18 fra: <https://soknadssenter.miljodirektoratet.no/Soknader/Info.aspx?id=14&soknadsaar=2018&Menyvalg=SOKNADSENTER>

Miljøstatus (2018). *Kart, Nasjonalsentere, Nasjonalpark*. Hentet 06.05.18 fra: <http://www.miljostatus.no/kart/?ma=C543B>

Naturvårdsverket (2018). *Naturum, stød og riktlinjer* Hentet 10.04.18 fra: <https://www.naturvardsverket.se/Stod-i-miljoarbetet/Vagledning/Friluftsliv/Naturum-stod-och-riktlinjer/>

Naturvårdsverket (2018a). *Naturum*. Hentet 10.04.18 fra: <http://naturvardsverket.se/Var-natur/Skyddad-natur/Naturum/>

Norlandsmuseet (u.å.). *Formidling*. Hentet 10.04.18 fra: <http://nordlandsmuseet.no/formidling/>

Norges forskningsråd (2016). *Strategi for vitensentrene 2016-2019*. Hentet, 06.05.18 fra: <https://www.forskningsradet.no/servlet/Satellite?c=Page&pagename=ForskningsradetNorsk%2FHovedsidemal&cid=1175003277667&querystring=Strategi+for+vitensentrene+2016-2019.&isglobalsearch=true>

Norges Geologiske Undersøkelser (NGU) (2018a). *Berggrunn N250*. Hentet den 30.4.2018 fra: <http://geo.ngu.no/kart/minkommune/?kommunenr=1419>

Norges Geologiske Undersøkelser (NGU) (2018b). *Løsmasser*. Hentet den 30.4.2018 fra: <http://geo.ngu.no/kart/minkommune/?kommunenr=1419>

Norges Geologiske Undersøkelser (NGU) (2018c). *Marin grense*. Hentet den 30.4.2018 fra: <http://geo.ngu.no/kart/minkommune/?kommunenr=1419>

Norges Vassdrags- og energidirektorat (NVE) (2018). *Nettanlegg*. Hentet 30.04.2018 fra: <https://gis3.nve.no/link/?link=nettanlegg>

Norsk Folkemuseum (2008). *Revitalisering rapport fra utvalg for friluftsmuseet- 2008*. Hentet, 06.05.18 fra: <https://dms07.dimu.org/file/032wazLzUoZH>

Opplev Leikanger (2018a). *Opplev Leikanger - eit utviklingsforum*. Hentet 09.05.18 fra: <http://www.opplevleikanger.no/om-oss/>

Opplev Leikanger (2018b). *Verd å sjå*. Hentet 09.05.18 fra <http://www.opplevleikanger.no/verdt-a-sja/>

Opplev Leikanger (2014). *Velkommen til Fruktbare Dagar 2.-5. oktober 2014*. Henta 09.05.18 fra: <http://www.leikanger.kommune.no/getfile.php/2734416.1685.fbwsyddby/Magasin+-+Fruktbare+dagar+2014.pdf>

Regjeringen (2017). *Plan for prioriteringer i arbeidet med å etablere verdensarvsentre ved alle de norske verdensarvområdene 2017-2026*. Hentet 14.05.18 Fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/plan-for-prioriteringer-i-arbeidet-med-a-etablere-verdensarvsentre-ved-alle-de-norske-verdensarvomradene-2017-2026/id2554422/?q=autorisert%20grunntilskudd%20til%20bes%C3%B8kssenter>

Riksantikvaren (2018). *SEFRAK registeret*. Hentet 27.05.2018 <https://www.riksantikvaren.no/Veiledning/SEFRAK-registeret>

Scandion. (u.å.). *Lynghesenteret på Lygra*. Hentet 05.03.2018 fra: <http://www.scandion.no/hordaland/lindas/attraksjonar/lynghesenteret/1.html>

Sekretariatet for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket (2013). *Informasjon om grafisk profil for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket*. Hentet 16.05.18 fra: https://www.landbruksdirektoratet.no/no/miljo-og-okologisk/kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap/_attachment/32426?_ts=1414fbde8e0

Store Norske Leksikon (SNL) (2015). *friluftsmuseum*. Hentet, 06. 05.18 fra: <https://snl.no/friluftsmuseum>

Sogn Folkemuseum. (u.å.b). *Naturløypene*. Hentet 06.04.2018 fra: <http://www.dhs.museum.no/naturloypene>

Sognekraft (u.å). *Nettanlegg* Hentet, 06.04.2018 frå: <https://nett.sognekraft.no/om-oss/nettanlegg/>

Trondheim (u.å.). *Sverresborg Trøndelag Folkemuseum*. Hentet, 06.05.2018 fra: <https://www.trondheim.no/trondelag-folkemuseum>

Muntlige kilder

Holen, Per. Kommunalsjef i Leikanger kommune.

Huke, Eva. Fagkonsulent landbruk i Leikanger kommune.

Knagenhjelm, Trude Knutzen. Fylkesmannens landbruksavdeling.

Grinde, Hilde. Grunneier på Grinde.

Grinde, Ole Erik. Grunneier på Grinde.

Roald Lunde, Roald. Grunneier og gårdbruker på Grinde.

Oppedal, Jon Erling. Grunneier og gårdbruker på Grinde.

Vangsnes, Roar Werner. Styreleder i *Opplev Leikanger*.

Odd, Jon Håkon. Ordfører i Leikanger kommune.

WMS

Kartverket (2018a). *Topografisk norgeskart 4*. Hentet 23.03.2018 fra <http://openwms.statkart.no/skwms1/wms.topo4?>

Kartverket (2018b). *Europa WMS*. Hentet 26.05.2018 fra <https://openwms.statkart.no/skwms1/wms.europa?>

Kart

Kartverket (2018c) Sognefjordvegen frå Hella – Hermansverk. Hentet 26.05.2018 fra <http://www.lommekjent.no/turer/947284>

Bilder

Hauge, Leif (u.å). Trestammer – Grinde. Hentet fra <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/miljo-og-okologisk/kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap/sogn-og-fjordane-1>

Hauge, Leif (u.å). Ut mot havet. Hentet fra <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/miljo-og-okologisk/kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap/sogn-og-fjordane-2>

Hauge, Leif (u.å). Ormelid. Hentet fra <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/miljo-og-okologisk/kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap/sogn-og-fjordane-3>

Fylkesmannen (u.å). Logo utvalgte kulturlandskap. Hentet fra <https://www.fylkesmannen.no/Images/Bilder%20FMOA/Landbruk%20og%20mat/Diverse/Logo%20utvalgte%20kulturlandskap%202.jpg>